Bergensposten.

NR.3 september 2014 17. ÅRGANG

STATSARKIVET I BERGEN

Bergensposten er en publikasjon som har vært utgitt av Statsarkivet i Bergen siden 1998. Dette er det 39. heftet i rekken.

Ansvarlig redaktør: Yngve Nedrebø
Ansvarlig for utforming: Tom Myrvold
Trykk: Statsarkivet i Bergen
Opplag: ca. 1000
Redaksjon avsluttet: 15. september 2014.
Forsiden:

Omslaget på denne utgaven gjengir en tegning av Audun Hausberg. Vi takker for å ha fått lov til å bruke tegningen!
Og stor takk til Bjørn Davidsen for å ha formidlet tegningen til oss, og for hans utrettelige innsats med å samle stoffet og skrive historien om det tumultuariske opptrinn. Han snur hver stein flere ganger, og forfølger sporene utrettelig,

ISSN 1501-4436

Bergensposten.

Innhold

Bjørn Davidsen:

Det Tumultuariske Optrin i Bergen 1814

Forord 2
Forsyningssituasjonen 3
Stemplingssedler oppdages 9
Stiftet og Magistratens reaksjoner 12
De tumultuariske dager 14
Kommisjonssaken 35
Statistikk 45
Kjøpmenn og øvrighet 46
Kilder og forkortelser 50
Sluttnoter 52

.....

Bjørn Davidsen:

Det Tumultuariske Optrin i Bergen 1814

Forord

Mandag 25. og tirsdag 26. juli 1814 «vare dage, som aldrig vilde udslættes af Bergens Borgeres Minde.» (B&S, s. 27)

Sitatet er hentet fra innledningen til brevet som byens borgere sendte til Kongen 29. juli 1814.

Bakgrunnen for brevet var det som seinere ble kalt «Det Tumultuariske Optrin i Bergen» – der striler og byalmue forente seg mot byens kjøpmenn for å få bedre priser på korn og andre varer.

Opptrinnet var i sannhet et ekko fra «Strilekrigen» 49 år tidligere. Selv om vreden denne gangen var rettet mot kjøpmennene og ikke en ekstraskatt, fikk også enkelte øvrighetspersoner nok en gang unngjelde. Om det var av frykt øvrigheten gav etter, vites ikke. Men de ble flere ganger under tumultene minnet om hvordan det gikk med stiftamtmannen og futen i 1765.

De to dagers «tumultene» i 1814 skyldtes i første rekke den nød som napoleonskrig, blokade og uår hadde påført befolkningen. Når så en «statsbankerott» skapte uro i pengemarkedet med nedskriving av gjeld og pengeverdi – og det nye pengesystemet heller ikke klarte å skape tillit til pengeverdien – var det enkelt for visse kjøpmenn å skru opp prisene eller spekulere ved å holde korn unna markedet i påvente av enda høyere priser. Men dette ble mildt sagt i meste laget for både striler og byallmue.

Ansporet av «stemplingssedler» sendt ut fra Samnanger, møtte bønder og fiskere fra flere bygdelag rundt Bergen opp hos myndighetene 25. juli 1814. Målet var å få myndighetene til å sørge for bedre priser på korn og andre varer, slik at det var mulig for vanlige folk å kjøpe slikt. Men ryktet hadde gått foran landallmuen, som dermed fikk støtte fra byallmuen (også kalt «pøbelen») i sine krav. Under «tumultene» utspant det seg en rekke scener der flere øvrighetspersoner og kjøpmenn ble trakassert både verbalt og fysisk.

Bøndene fikk på et vis viljen sin ved at det ble satt en midlertidig takst på korn og en rekke andre varer, som kjøpmennene ble pålagt å følge. Men opptrinnet førte også til en årelang kommisjonssak der mer enn 820 personer ble avhørt og omkring 600 tiltalt. Saken endte først på slutten av 1820-tallet. Da var mange av aktørene allerede døde.

Vi skal her se nærmere på bakgrunnen for saken, forspillet til opptrinnet og hva som skjedde de to sommerdagene i 1814. Vi skal videre se på hvordan kommisjonssaken utviklet seg – og hva som ble resultatet. Vi skal også «hilse» på noen av de sentrale personene i disse «tumultene» og kommisjonssaken, som gav gjenklang både i byen og på

strilelandet i nesten 15 år. Med til det hele hører også en database over samtlige avhørte i kommisjonssaken og vel så det – og fra Digitalarkivets side også en rekke skannede protokoller – i et forsøk på at 25. og 26. juli 1814 blir «dage, som aldrig vilde udslættes af Bergens Borgeres Minde», og heller ikke av Bergen bys historie.

Dette produktet, inkludert databasen, ville aldri blitt til uten den hjelp jeg gjennom snart 20 år har fått av statsarkivar Yngve Nedrebø – og det fenomenale redskap Nedrebø og Jan Oldervoll skapte i det «gamle» Digitalarkivet! For uten det som nå heter «Databasevelgeren», ville det vært umulig å finne «krydderet» og mye annet i denne historien. Takk også til alle andre som har bidratt med kunnskap, innspill og hjelp.

Jeg tillater meg herved å tilegne dette produktet til Yngve Nedrebø og Jan Oldervoll!

Forsyningssituasjonen

Norge har alltid vært avhengig av korn fra utlandet. Napoleonskrigen preget derfor forsyningssituasjonen i Norge 1807-14, men i varierende grad. For også de innenlandske avlingene og fisket hadde innvirkning på situasjonen.

Den britiske blokaden av norske havner begrenset i perioder importen av korn og eksporten av fiskeprodukter. Når så uår med misvekst og dårlig fiske dukket opp flere ganger under krigen, ble det nød og barkebrødstider i store deler av landet. (Ill. barkebrød)

Forsyningssituasjonen i Bergen og store deler av kystdistriktene på Vestlandet samt Nord-Norge, var spesielt ømfintlige for slike variasjoner. Her var det liten kornproduksjon, slik at importkorn utgjorde en vesentlig basis for husholdningene sammen med fisket. Vi har flere vitnesbyrd i kildematerialet fra denne tiden både om sviktende heimefiske i 1808[1] og barkebrødstider i årene fram mot 1814. Halstein Johannesen Bruvik (50) forklarte for kommisjonen «at visse Familier af Bønder have maattet opholde Livet med hakket Halm, hvoraf de bagede Brød med Tilsætning af Alme og Lindebark.» (Prot. 20, pag. 151)

NORDFARERNE

Bergen var på denne tiden Norges største by og et gedigent handelssentrum. Etter at hanseatene på Bryggen hadde bakket ut rundt 1750, var handelsvirksomheten i sin helhet overtatt av bergenske firmaer, styrt av rikere og rikere familier i en handelskapitalistisk tradisjon. (BBh III, s. 111 ff)

Nordlandshandelen hadde en sentral plass i dette bildet. Den foregikk på den måten at det fantes jektebruk (nordfarere) i hvert bygdelag nordpå som tok fisk fra mange fiskere og oppkjøpere (leverandører) med til byen, og varer med tilbake fra kjøpmennene der. Men det var den enkelte leverandør nordpå som sto i kundeforhold til kjøpmannen (også kalt utreder) i Bergen for

denne byttehandelen, fisk mot andre ting, som dette egentlig var. Derfor kunne en jekt nordfra ha med fisk[2] til flere utredere i Bergen, og med varer tilbake fra de samme. Men dette var et komplisert system, også juridisk. Like fullt var det underlagt visse både skrevne og uskrevne lover.

I Bergen hadde altså hver enkel leverandør i Nord-Norge sin faste kjøpmann som tok imot fisken – og som utredet det hver leverandør bad om å få nordover. Det dette byttet av varer utgjorde i penger, ble ført i en såkalt kontrabok. Her ble mottatte fiskeprodukter regnet om etter den pris bergenskjøpmannen ville gi, og korn og andre varer prissatt etter den pris den samme kjøpmannen mente han måtte ha. Etter hvert stevne[3] skulle kjøpmannen sende nordover et såkalt «sjøbrev»[4].

I de fleste tilfeller kom de nordnorske leverandørene i et gjeldsforhold til bergenskjøpmannen ved at kjøpmannen ga dem kreditt. Dette kunne være gunstig for nordlendingen i krisetider, men var ofte vanskelig å komme seg ut av. For når de først var kommet i gjeld, kunne kjøpmannen presse prisene – ned for varer han mottok og opp for varer han leverte. Dessuten tvang dette systemet leverandøren inn i et avhengighetsforhold til sin bergenske kjøpmann. For reglene sa at man ikke kunne skifte kjøpmann i Bergen før gjelden var betalt. På den måten ble nordlendingen på mange måter livegen i

Forrige side:
Bergen led, trykk basert på et maleri av J. C. Dahl.

T. h. Bryggen i Bergen.

forhold til bergenskjøpmannen, som hadde enerett til produktene, og bestemte også prisen på dem.

Dersom gjelden til kjøpmannen ble høy, måtte leverandøren ofte ut med en «forskrivelse»[5], altså en pantobligasjon. I denne kunne det være til dels strenge betingelser. Alternativet var at kjøpmannen forlangte at opptil halvparten av levert fisk gikk til avdrag på gjeld. Men når en gjeldstynget leverandør nordpå døde, måtte kjøpmannen i Bergen som regel stryke gjeldsposten, få den dekket av boet eller få den overført til arvingene. De siste tingene kunne være en tidkrevende prosess, for de fleste sorenskrivere nordpå var ikke overivrige med å hjelpe bergenskjøpmennene med å kreve inn gjeld.[6] Men selv om kjøpmennene måtte stryke til dels store gjeldsposter, kan vi være trygge på at dette tapet allerede var tatt inn mange ganger ved de mellomleggene de hadde beregnet seg eller ved fusk og fanteri. (Jf. Kiil, s.177)

Petter Dass hadde store inntekter i form av fisk og annet som sokneprest til Alstahaug på Helgeland. Mye av dette sendte han på sin jekt til kjøpmann Gerdt Meyer i Bergen. Da herr Petters jekt kom til sistestevnen i 1705, sto Meyers folk som vanlig klar til å ta imot varene. Etter å ha losset i halvannen dag og veiet fisken på Gerdt Meyers vekt, som ble tatt inn på hans bod både om natten og når de fikk seg middag, var de kommet langt ned i rommet på jekta. Da oppdaget en av håsetene som sto der at det under skålen med 1 våg-loddet (ca. 20 kg) var festet en flat stein. Han fikk varslet skipperen som straks stoppet veiingen. Det viste seg at steinen veiet 12 ½ mark (vel 3 kg.) Kjøpmannens gesell som hadde stått for veiingen, bedyret at han ikke visste hvordan steinen var kommet dit. Skipperen stevnet både kjøpmann og gesell for byretten, men ingen av dem møtte. Det ble likevel ført vitner om tildragelsen, og skipperen fikk sitt tingsvitne. Det ser likevel ikke ut til at Petter Dass gjorde noe mer med saken. Han var nå syk og døde to år etter.[7]

KRAKK? – FOR HVEM?

I 1813 ble Danmark/Norge rystet av en pengeomlegging.[8] Noen har i ettertid kalt det en statsbankerott, men Wilhelm Keilhau nekter å bruke det begrepet.[9] Uansett førte omleggingen fra riksdaler til riksbankdaler (6 riksdaler = 1 riksbankdaler) til en svekkelse av tilliten til den dansk/norske valutaen, særlig på grunn av dårlig sikkerhet.[10] Omleggingen kom som følge av en galopperende inflasjon over flere år på grunn av uhemmet seddeltrykking. Og det ble ikke bedre ved at den nye pengeenheten ikke ble utmyntet med basis i en metallverdi, men bare forekom som sedler.[11]

På grunn av krigen fikk man problemer med å få fysiske pengesedler til Norge. Derfor ble det her utstedt såkalte «assignationsbevis». Da regjeringen i København ønsket å ombytte de gamle bevisene med nye, skrev Regjeringskommisjonens medlem Marcus Gjøe Rosenkrantz i en innstilling det tankevekkende: «at han var lite innvidd i den kunst: «at sige til Papir: Vorde Penge.»» (Keilhau, s. 39.)

Dermed fortsatte inflasjonen og gjorde den dansk/norske valutaen stadig mindre verd.[12] Det var en situasjon enkelte kjøpmenn i Bergen visste å utnytte.

For mens bergenskjøpmennene drev byttehandel med nordlendingene – fisk mot andre varer, drev de også de facto byttehandel motsatt vei med utlandet. Men siden Bergen ikke hadde noen forretningsbank som kunne betjene deres mellomværende med utenlandske kunder og leverandører, hadde de sin bankforbindelse i Hamburg – og handlet i Hamburger Banco.[13] Dermed ble de uberørt i sin utenlandshandel av den dansk/norske pengeforringelsen. For ingen ting tyder på at bytteforholdet mellom fisk og korn mot utlandet ble forrykket som følge av den dansk/norske valutakrisen.[14] Men det de handlet inn fra utlandet, blant annet korn, kunne de med letthet sette langt høyere priser på i norsk valuta enn det som var reell verdi.

Dette var noe bergenskjøpmennene også hadde benyttet seg av i store deler av krigstiden. I «normalår» med fred og stort sett faste priser både på fisk og korn, var det vanlig å regne 3 våger rundfisk mot en tønne korn i nordlandshandelen. I 1812 forlangte de ti ganger så mye fisk av nordlendingene, 30 våger fisk mot en tønne korn, ifølge et brev fra visestattholderen. (BBh III, s. 25.)

Selv om dette gjorde situasjonen vanskelig for leverandørene i nord, hadde de tross alt fisk å bytte mot korn. Deres problem besto stort sett i at kreditten/gjelden hos bergenskjøpmannen økte. Verre var det når kornprisene mangedoblet seg for byfolk og striler som var avhengige av å kjøpe kornet for rede penger. For mens den dansk/norske pengeverdien sank og prisene på importvarer steg, holdt arbeiderlønningene og prisene på varene strilene leverte til byfolk, seg noenlunde konstant.

Det var dette som gjorde både striler og byfolk mektig forbannet, for de var

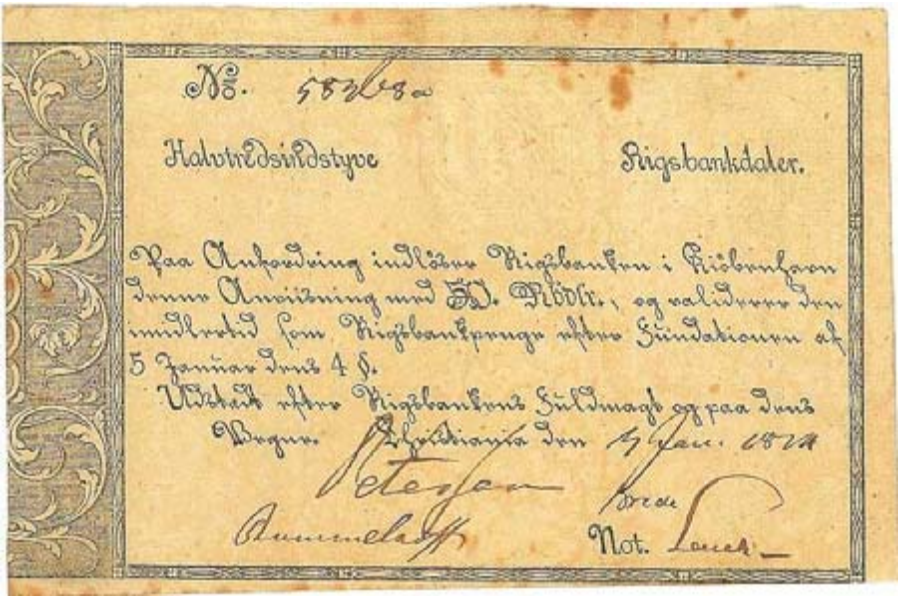

Riksbankseddel pålydende 50 rigsbankdaler. Utstedt i Christiania i januar 1814.

fullt klar over hvem og hva som var årsaken til elendigheten.

I mai 1813 var det på nippet til tumulter i Bergen på grunn av kornprisene.[15] Men da klarte myndighetene å roe befolkningen ved å innføre et system med angiveri av de som hadde korn for mer enn et halvt års forbruk til egen husholdning – og ved skriftlig å forkynne til advarsel «kongebudet» av 28. august 1795 om straff for å forstyrre «den almindelige Rolighed».

I juli 1814, derimot, hjalp det ikke å true med straff. Da ble det satt makt bak kravene av både bønder og arbeidere.

SPEKULASJON

Ved freden i Kiel 14. januar 1814 ble Norge avstått fra Danmark til Sverige. Fra det tidspunkt ble også den svensk-britiske blokaden av Norge opphevet, og forsyningene begynte igjen å strømme til og fra landet. Bergen og Norge fikk inn kornlaster, og Europa fikk sin fisk uhindret. Men så kom prins Christian Frederiks forsøk på å torpedere overføringen av Norge til Sverige ved å innkalle en riksforsamling på Eidsvoll og få den til å erklære Norge selvstendig med ham selv som konge. Dette førte straks til en ny blokade fra mai 1814 – med katastrofale følger for den norske forsyningssituasjonen, særlig av korn.

Så vidt vi har kunnet se,[16] kjøpte de

bergenske handelshus sjelden en våg rundfisk fra leverandørene i nord for mer enn 1 rd DC. Når så kjøpmann, seinere den første ansatte kemner i Bergen, Hans Dahl jr., i sine etterlatte skrifter[17] skrev at en engelsk kornforsendelse i mars 1814 ble betalt med 4-5 våger rundfisk per tønne korn (antatt innkjøpsverdi av fisken ca. 5 rd DC), mens prisen ut ble fra 200-400 rd DC per tønne, er det lett å skjønne folks forbannelse. For ryktet om dette gikk blant folk.

Da er det nærliggende å spørre hvem eller hva som drev prisene i været? Hans Dahl jr. var ikke i tvil i sine etterlatte skrifter[18]:

«Da Visheden om Blokaden blev stadfæstet, og Trangen i Bye og paa Land var almindelig, og ved den store Mængde Kornvarer, Nordfarerne toge tilbage med sig, saa opvækkede dette enkelte Kornpugeres ublue Egennytte. De Commissionaire, til hvem de senest ankomne Kornskibe vare adresserede, benyttede ogsaa skjændigen den for Haanden værende Trang til at opskrue Kornpriserne. Først i Juni var saaledes en Tønde Rug og Byg stegen til 250 rd. D.C., og sidst i samme Maaned og først i næste betaltes en Tønde Rug hos Grosseren med 350-380 rd. D.C. en Tønde Byg næsten samme pris. Ligesaa skjændig som Fødens Stigen, var ogsaa Coursen, som fra om Foråret 3000% paa Holland steg til over 6000%, og paa andre Stæder i samme Forhold, medens Coursen i Kiøbernhavn samme Tid var noteret halv saa meget. Herved blev det saa meget lettere for Commissionairen og Grosseren at opskrue Priserne. Bye og Land følte det ublue og sørgelige i denne Stigen uden at kunde forhindre den, hvorved Brødet ble saa ganske nægtet den Fattige, og saa tungt at erhverve for den hele arbeidende Classe og den handlende Stand i Almindelighed.» (B&S, s. 32.)

Det er nok på grunn av dette vi finner de store inntektene til handelshusene i Bergen på denne tiden. Ved likningen 1817/18 i forbindelse med beregningen av «sølvskatten» av 1816, hadde for eksempel Konow & Co en skattbar inntekt på 100.000 Riksbankdaler, og de andre kom på rekke og rad like bak.[19] Derfor hadde ingen handelshus i Bergen problemer med å innbetale «sølvskatten» fra 1817 og utover – punktlig og uten å klage! (BBh III, s. 17)

Under og etter tumultene i juli 1814 bedyret enkelte kjøpmenn og kommisjonærer som ble satt under lupen av

Magistraten at de kunne dokumentere at de hadde gitt så og så mange riksdaler for korntønnen. Men dette var trolig fiktive tall, siden de egentlig hadde byttet fisk mot korn i en stabil utenlandsk valuta.

På denne måten ble det innenlandske «bytteforholdet» mellom fisk (og andre ytelser) mot korn forrykket ved at det bare var prisene på korn og andre importvarer det gikk inflasjon i. For en tilsvarende inflasjon på grunn av pengeverdiens fall, ser ikke ut til å ha forekommet verken på de prisene nordlendingene fikk for fisken eller på de lokale priser strilene fikk, enn si på arbeiderlønningene.

Dermed var det nordlendingene, bymann og bonde som nok en gang beriket de pengehungrige bergenskjøpmennene, mens de selv satt i stadig dårligere kår. Men det ville verken bymann eller bonde finne seg i. Dermed brygget det opp til bråk – nok en gang.

Stemplingssedler oppdages

De første tegnene på at bygdefolk ble bedt om å samle seg i Bergen 25. juli 1814 for å kreve bedre pris på korn og andre varer, fikk øvrigheten da noen «stemplingssedler» ble oppdaget forskjellige steder. Men da hadde enkelte av disse sedlene allerede vandret fra gård til gård over store avstander.

12. juli 1814 kom den frie bataljonssoldaten Ole Stensen Bjortveit til husmannsplassen Teigen i Eikedalen.[20] Han var på veg fra Bergen til heimen sin i Åsenbygda[21] i Hardanger. Ole hadde gått langt, og nå var det kveld. På Teigen fikk han overnatte hos plassmannen Christopher Christophersen og kona Anna Nilsdatter. Da han skulle dra videre over Kvamskogen neste dag, sendte husmannskona med ham en seddel som han ble bedt om å levere på garden Steine i Steinsdalen. Hun sa ingen ting om hva som sto på seddelen, men sa han måtte gi uttrykkelig beskjed om at den måtte gå fra mann til mann. Ole kunne etter eget utsagn ikke lese skrift. Dermed vandret han i veg uvitende om seddelens innhold.

På Steine traff Ole en for ham ukjent kar som sto og hogget. Ole leverte ham

seddelen med beskjed om at den skulle gå fram mann til mann.

Denne karen på Steine viste seg seinere å være 50 år gamle Ole Olsen. Han bekymret seg åpenbart lite for seddelens innhold, men sendte den videre slik han var blitt bedt om. Trolig ble den sendt med noen barn til nabogarden Skeie. For gardkona der, Ingeborg Arnesdatter,[22] skal ha vist en slik seddel til sin mann Nils Vigleikson før hun sendte den videre. Hvem den så var innom på sin vandring ut Steinsdalen, ble aldri oppklart. Men den må ha gått forholdsvis fort fra hånd til hånd, for til slutt å havne hos den gamle vilkårsmannen John Rasmussen[23] på Norheim. Siden verken han eller andre i hustanden kunne lese skrift, tok han den med seg til forlikskommisær Andreas Severin Heiberg på nabogarden Tolo. Der ba han om å få vite hva som sto på seddelen, for den måtte sendes videre uten opphold.

Det ble den også, men ikke til neste gard. Heiberg skjønte alvoret i seddelens innhold og rekvirerte straks husmannen Lars Larsen Huus for å reise til byen i «expresse» med et brev vedlagt seddelen. Dette skulle han levere til Stiftet. Allerede 19. juli kom Huus til Bergen og avleverte brevet. Neste dag ble han så avhørt av politimester Friele om saken, men visste ikke mer enn det Heiberg hadde bedt ham om å gjøre.[24]

Dermed fikk øvrigheten i Bergen en fysisk stemplingsseddel[25] i hende og kunne selv lese hva som sto på den. For på det tidspunkt hadde det allerede tilflytt dem rykter om slike sedler. 16. juli hadde nemlig politiet avhørt Nils Dyngeland fra Fana. Han hadde forklart at det var slike sedler i omløp i Fana, og at de visstnok var sendt fra Samnanger sokn. Sedlene oppfordret folk til å møte i byen mandagen etter tinget på Møllendal,[26] altså 25. juli. Et rykte som politibetjentene Havie og Schuseth hadde plukket opp, gikk ut på at de som unnlot å møte, skulle slås ihjel.[27] Med andre ord kraftige trusler for å få folket fram.

I alt var det minst åtte stemplingssedler i omløp. Fire av disse ble stoppet før 25. juli 1814, hvorav i hvert fall tre ble innlevert til myndighetene i Bergen.

STEMPLINGSSEDLENES VANDRING

Da Stiftet fra midten av juli 1814 fikk i hende en del stemplingssedler, ble det straks gitt ordre til sorenskriverne om å gjennomføre avhør for å oppklare hvor disse sedlene stammet fra. Det nærmeste de kom, var fra en «tigger» i Samnanger. Selv om noen trolig visste sannheten, ble opphavsmannen aldri røpet, verken under saken eller etterpå. Men siden alle spor pekte mot Samnanger, ble den dyktige læreren Hans Andersen Børdal i ettertid utpekt som mulig opphavsmann.

Hans Børdal skal ha vært en belest mann som behersket både latin og tysk.[28] Dessuten kunne han skrive like godt med venstre som med høyre hånd. Stemplingssedlene skal han ha skrevet med venstre hånd for å minske sjansen

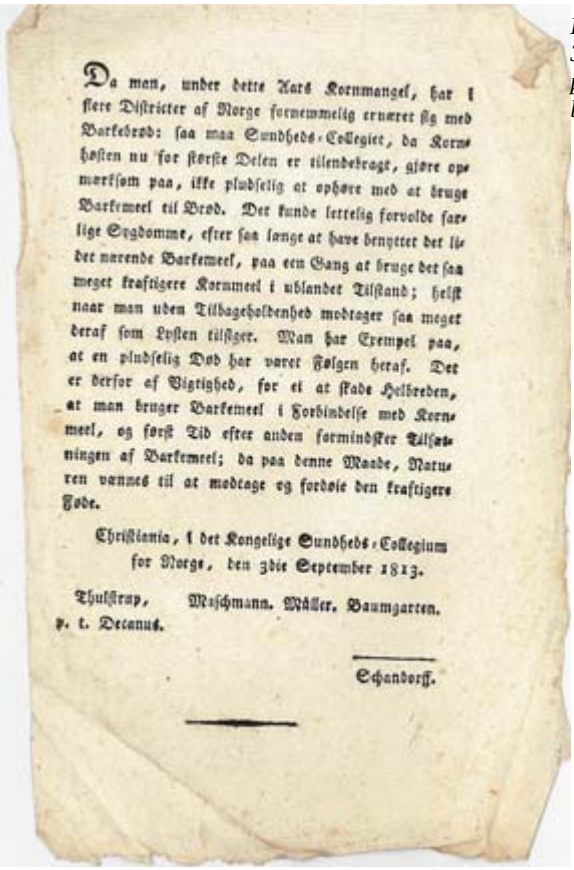

Da man, under dette Aars Kornmangel, har i flere Districter af Norge fornemmelig ernæret sig med Barkebrød: saa maa Sundheds-Collegiet, da Kornhøsten nu for største Delen er tilendebragt, gjøre opmærksom paa, ikke pludselig at ophøre med at bruge Barkemeel til Brød. Det kunde lettelig forvolde farlige Sygdomme, efter saa længe at have benyttet det lidet nærende Barkemeel, paa een Gang at bruge det saa meget kraftigere Kornmeel i ublandet Tilstand; helst naar man uden Tilbageholdenhed modtager saa meget deraf som Lysten tilsiger. Man har Exempel paa, at en pludselig Død har været Følgen heraf. Det er derfor af Vigtighed, for ei at skade Helbreden, at man bruger Barkemeel i Forbindelse med Kornmeel, og først Tid efter anden formindsker Tilsætningen af Barkemeel; da paa denne Maade, Naturen vænnes til at modtage og fordøie den kraftigere Føde.

Christiania, i det Kongelige Sundheds-Collegium for Norge, den 3die September 1813.

Thulstrup, p. t. Decanus. Maschmann. Müller. Baumgarten.

Schandorff.

Rundskriv fra Sunnhetskollegiet 3. september 1813 der man påpekte farene ved overgang fra barkebrød til vanlige brød.

for å bli avslørt. Hans Børdal ble forresten aldri innkalt til avhør i saken og heller ikke tiltalt.

Emma Elizabeth Horneman skrev i 1995 hovedoppgave ved Universitetet i Bergen om denne saken. Sammenholder vi hennes funn av stemplingssedler og mine funn, kjenner vi vandringen til 8 sedler, her listet opp i tilfeldig rekkefølge:

1. seddel: Gikk fra Børdal via Høysæter i Samnanger til Teigen og så Steine i Kvam, før den endte hos forlikskommisær Heiberg på Tolo som sendte den til Bergen. (Bok 4 No 5, 6, og 7)

2. og 3. seddel: Gikk fra Samnanger via Haugsdal i Fana, og havnet til slutt hos Nils Mikkelsen Hammersland. Han ga ifølge avhør fra seg to sedler ved et sildekast. Den ene av disse vandret siden fra Bjorøy til Ebbesvik og videre rundt på Lille Sotra, Bildøy og Store Sotra til den ble stoppet av handelsforvalter Jens Langeland i Solsvik. (Prot. 17, pag. 26a)

Den andre vandret fra Myren ved Alvøen, opp rundt Søralandet og videre innover fra Nygård langs Stranden til Solheimviken. Der ble den overlevert av en pakterkone til gardeieren, politimester Friele.[29]

4. seddel: Kom fra Samnanger til Vaksdal og vandret over på Osterøy hvor den til slutt kom til pakter Nakke på Haus prestegard.[30] Han leverte seddelen til sokneprest Meyer som så overlot den til fogd Bøgh.[31]

5. seddel: Kom til Vaksdal, hvor den ble sendt med Hans Eriksen Hegghol-

men til nordre deler av Øygarden.[32]

6. seddel: Kom også til Vaksdal, men vandret innover mot Dale og endte etter sigende i Rasdalen i Evanger.[33] Men ifølge et rettslig avhør, viste det seg at den endte på garden Kvilekvål. (Bok 4 No 70, pag. 2621)

7. seddel: Vandret rundt i Fana og Os. (Horneman s. 24-25)

8. seddel: Kom via Haugsdal og Samdal til Lund på Bontveit. Derfra vandret den ut dalen til Gimmeland og Almeland og videre til gardene rundt Kalandsvatnet.[34] Denne seddelen ble sendt rundt sammen med en annen seddel som innkalte til et ekstraordinært ting på Haukeland gard 22. juli for avleggelse av ed til Grunnloven.[35]

Stiftet og Magistratens reaksjoner

Allerede samme dag som Stiftet mottok «expressen» fra Heiberg på Tolo i Hardanger med en vedheftet stemplingsseddel, gikk følgende brev til Bergen bys Magistrat[36]:

«Stiftet er fra forskjellige kandter bleven underrettet om, at Almuen i Søndre Bergenhuus Amt, maaske ogsaa flere Steder udenfor samme, skal ved omsendte Stemplingsbreve, være bleven opfordrede at indfinde sig her i Bergen nu anstundende Mandag 25de Julii. – Af Stemplingsbrevene, hvoraf et er overkommet i Hougs Præstegield i Nordhordlehn, og det andet i Wigøers Præstegield i Hardanger, følge herhos Afskrivter; det eene af disse Breve viiser, at Hensigten af saadant Almuens Møde heri Bergen er de høie Korn Priiser, og at faae disse nedsatte. – Ved at underrette DHr. Magistrat herom, skulle Stiftet tienligst overlade til Dem at træde i Raad med Repræsentanterne og andre af Byens Borgere angaaende denne Sag, og hvad der i Anledning af samme, til Roligheders og Sikkerheds Overholdelse, maatte kunne være at vægttage. – Det bemærkes ellers at Commandantskabet ligeledes er bleven underrettet herom, paa det Samme, for dets vedkommende, kunde søge de i den Fald eragtende nødvendige Messeurer.

Bergen den 19de Julii 1814

Paa Stiftets Vægne

Schydtz.»

To dager seinere sendte Magistraten en innkalling[37] av borgerrepresentantene og en rekke kjøpmenn til møte 22. juli kl. 14:

«I Anledning af en Skrivelse fra Stiftet betræffende Stemplingsbreve som gaa omkring paa Landet til Bøndene for at samles i Bergen næstkommende Mandag, og at slaa Borgere at de skal give bedre kjøb på Kornet, Anmodes DHr. Borgerrepresentanter tillige med DHr. Kjøbmænd

Major Wiese, Battaillons Commandeur Mentz Paasche og Albert Krohn samt Dhr Kjøbmændene

Konow & Co, Jacob Blaauw, Johan C. Harmens, Jens Gran, Agent Wollert D. Krohn, M. D. Prahl, Hans H. Harmens, Bernt Vedeler, Grieg & Søn, Gerdt H. Meyer, Chr. Røiking, Mathias Otzen, Chr. Ellerhuusen, Dankert D. Krohn, Agent Johan W. Krohn, Agent Sødring, Michael B. Wallem, Friedrik Meyer, Michael Schumann, Jens Rolfsen, Lorentz Holtermann og Henrich Schmit samt Jacob Tonning, behagelig at mødes med Magistraten paa Raaadstuen i morgen den 22de Julii Eftermiddag kl. 2 for at overlægge det fornødne om ovenommeldte Henseende.

Bergens Raadstue den 21de Julii 1814.

JR Klagenberg - Lundh - Friele

Leganger

constituert»

Møtet førte visst ikke til noe resultat.

Men dagen etter møtet, lørdag 23. juli, kom Providerings-Commissionen for Bergen Stift sammen til det som må betegnes som krisemøte. I denne satt konstituert stiftamtmann Jørgen Lottrup Schydtz, Magistratpresident Jacob Reinholdt Klagenberg og kjøpmann Jens Rolfsen. De forfattet følgende brev til byens Magistrat[38]:

«Præsidenten Hr. Justitsraad Klagenberg, har for Commissionen andraget; at der nu skal være saa stor Nød i mellem Byens Trængende, at det maatte ansees høist nødvendigt at der igjen kunde begyndes med Udsalg af Brød fra Districtsforstanderne; og desaarsage anholdt om, at et Partie Rug, i saadant Øyemed maatte overlades til Magistratens Disposisjon fra de Kongelige Magaziner.

Da Commissionen til dette Brug har bevilget, at 500 Tønder Rug, mod Betaling af 40 Rbd N:V: *(= 240 rd DC)* per Tønde, kan erholdes fra Magazinet; saa skulde vi herom tjenstlig underrette Magistraten, og ellers tilføye: at Magazinforvalteren er tillagt Ordre, at udlevere dette Quantum Rug, naar Reqvisisjon derom til ham indkommer fra Magistraten; og at Betalingen saasnart muligt derfor erlægges med 20.000 RBD, for hvilken Sums Betaling, Magistraten meddeler Magazinforvalteren fornødig Beviis ved Annammelsen af fornævnte 500 Tønder Rug.

Providerings-Commissionen for Bergen Stift

Bergen 23 July 1814

Paa Stiftets Vægne

Schydtz JR Klagenberg J. Rolfsen»

Dermed tok de helg.

De tumultuariske dager

Under:. Gamle Bergen rådhus.

Men noen «snakket sammen» i helgen – og med futen i Nordhordland, Christopher Benedict Bøgh.[39] For natt til mandag 25. juli lå han nok og grublet på det han hadde hørt. Skulle hans «eget» folk virkelig være på veg for å innta byen – og kanskje med vold?

Han nektet vel ikke å tro det, for både en av hans forgjengere og en forgjenger av stiftamtmannen hadde blitt båret rundt i gatene og blitt mishandlet 49 år tidligere. Men nå var tidene annerledes, og denne gangen gikk ryktet om at det var kjøpmennene som skulle få unngjelde. Han følte det som sin plikt å gjøre noe. (Prot. 17, pag. 32)

I løpet av natten bestemte han seg for å ta «tyrene ved hornene» – i hvert fall noen av dem. I gryotta sto han opp i sitt hus nede ved Lille Lungegårdsvann,[40] salet hesten og bega seg på ridetur ut gjennom Stadsporten og mot sør.

Ganske riktig. Like i nærheten av garden Haukeland fikk han se små flokker med bønder komme gående på veg mot byen. I all sin verdighet stoppet han dem og spurte hvilket ærend de hadde. De fleste av bøndene var ukjente for ham; de var fra Os og Samnanger som lå utenfor hans fogderi. Men noen av dem dro han kjensel på; de var fra Haus prestegjeld som han hadde ansvaret for. (Prot. 17, pag. 32)

Bøndene sa som sant var at de ville til byen for å klage på de høye kornprisene, og prøve å få øvrigheten til å sette dem ned.

Nå var gode råd dyre – og Bøgh forsøkte med det gode. Han bad dem være med inn på garden Haukeland.

Men her slutter kildene å være entydige.

Bøgh sa nemlig i avhør flere år seinere at dersom bøndene forholdt seg rolige på Haukeland til han kom tilbake, skulle han se hva han fikk til overfor øvrigheten nede i byen.

Noen av bøndene, derimot, sa i avhør at de ble bedt om å velge ut to-tre personer fra hvert prestegjeld. Disse skulle så følge Bøgh til byen for å legge fram

sine krav for øvrigheten.[41]

Det siste er trolig rett, for Bøgh reiste aldri opp igjen til Haukeland. I kommisjonsdommen av 1820 står det nemlig at Bøgh «fremstillede 7 Bønder, der til ovennævnte constituerede[42] overleverede et skriftlig Andragende datteret Gaarden Reigstad i Samnanger den 22de Juli 1814,[43] som istædet for Navnes Underskrift var forsynet med denne Paategning «Fra samtlige Landets Indbyggere», hvilket Document af Overbringeren ble underskrevet forinden der blev afhandlet om dets indhold.»

REELLE FORHANDLINGER

Øvrigheten visste at det natten mellom 23. og 24. juli var kommet to skip med til sammen nesten 3.000 tønner korn til kjøpmennene Jacob Blaauw og Johan Cordt Harmens. Derfor ble disse kjøpmennene kalt opp på Rådhuset sammen med en del andre kjøpmenn og bondehandlere. Blaauw og Harmens ble formanet til å selge kornet så billig som mulig. De erklærte da at de for å forebygge uordener, ville selge byggkornet for 250 riksdaler DC per tønne. Kjøpmann og hollandsk konsul Michael C. Prahl erklærte at han ville selge noe korn og havre som hadde vært varmt, for enda lavere priser.

Dermed, sier kommisjonsdommen, ble den første deputasjonen av bønder «omsider tilfreds, samt lovede at de selv, tilligemed de Øvrige vilde forlade Byen.»

Øvrighetens ris bak speilet for å få dem tilfredse, var at de samtidig ble foreholdt «det ulovlige i deres Fremfærd, og forelæst Forordningen af 5te Julii 1765.[44]»

De tilstedeværende bondehandlerne erklærte på møtet at de ville være fornøyd med en fordel av 5 rd DC per tønne, slik at de ble skadesløse med hensyn til de ekstrautgifter de ville ha for å skaffe seg kornet fra grossistene til detaljhandelen sin.

Dermed så det ut til at fogd Bøgh hadde lyktes i sitt forsett. Han hadde ordnet det slik at noen bønder som kom fra sør, hadde fått legge fram sine krav for øvrigheten i sømmelige former. Og etter eget sigende blandet disse bøndene seg ikke mer inn i det som videre skjedde, men trakk seg tilbake til sine losjier.[45]

OPTIMISTEN BØGH

Men den godeste fogd Bøgh må ha hatt store tanker om sin egen autoritet og overtalelseskraft. En ting var å «temme» noen bønder fra en fjordarm inne i Samnanger i nabofogderiet ved å gi dem «knapper og glansbilder» og samtidig true dem med dødsstraff eller livsvarig festningsarbeid dersom de ikke skikket seg. En annen ting var det han etterpå foreslo overfor den samlede øvrighet på Rådhuset – rettet mot sine egne i det enorme Nordhordland fogderi:

«For at den øvrige forsamlede Almue skulle komme til Kundskab om hvad

der som foranført var afhandlet, paatoge bemeldte Politimester Friele og Foged Bøgh sig at underrette dem derom, men i det samme anmodede den Sidste om at Forsamlingen af Stiftet og Magistraten vilde tillade en Deputation af den forsamlede Almue, en fra hvert Sogn om Eftermiddagen Kl. 1 slet, selv at tale med Øvrigheden, for at bekjendtgjøre og erholde Vished om at de nu kunde erholde Byg hos Bondehandlerne for 255 Rigsdlr dCort pr Tønde da de saa alle strax vilde forlade Byen.

For at betage den øvrige Deel af Almuen al Anledning til Klage over at den ikke var bleven hørt, og i Tillid til at det Løfte som bemeldte Foged paa Almuens Vegne havde gjort skulle blive holdt, blev hans Begjæring indvilget ...»

Fogd Bøgh kan umulig ha skjønt rekkevidden av det han nå begav seg ut på, langt mindre resten av øvrighetspersonene som var til stede på Rådhuset.

STRILENE KOM MANNSTERKE SJØVEIEN

For mens samningene hadde vært på «frokostmøte» med øvrigheten, var byen fylt opp med tusenvis av bønder. De fleste kom fra nære områder som Os, Fana, Haus, Laksevåg, søre Askøy, Litle Sotra, Bildøy og garder fra Kolltveit til Landro. Men noen hadde rodd halve natten fra området rundt Tjeldstø og fra Nordøyane i nåværende Øygarden kommune.

Fiskerbonde eller Havstriil

Disse hadde også fått stemplingssedler, var sultne, forbanna på de høye kornprisene – og hadde rustet seg godt, også fysisk, for å sette makt bak kravene:

Den allesteds nærværende 25 år gamle politiadjutant Adolph Schønberg[46] vandret som sedvanlig blant folk. Og nede ved Torget kom han over noen robåter med bønder nordenfra. I disse båtene lå det avbrekkede årer skjult under toftene, både for og akter. Da han spurte dem hva disse avbrekkede årene skulle brukes til, fikk han til svar at de «vel ikke havde Brug for dem, men vel kunde faa Brug for dem.» (Prot. 20, pag. 51.)

SØDHULLET – EN SAMLINGSPLASS?

En av disse fiskerbøndene litt nord-

Bondekarl af Biørkeland

vestfra som kom inn til Torget denne dagen, var Anders Andersen fra Våge ved Nordre Brattholm på Litle Sotra. Anders kom til å «udmærke» seg under tumulten på Rådhuset mandag ettermiddag. Men før han kom så langt, var han innom skjenkekjelleren «Sødhullet» som på denne tiden var eid av Rasmus Andersen. Dette «søte vannhull» lå i Hollendergaten 3, altså like bak Bergens torg.

Anders dro neppe dit alene som Jakob Sandes «Lyder frå Lammetu», men med minst de sju andre fra Våge som han kom sammen med til byen.[47] Om de «steig fastande inn på det skitne golv, og slo att den skeive dør»[48] – dro de neppe fastende derifra etter noen timer.

Nå hadde det seg slik at øvrigheten i sin forutseenhet av hva som kunne hende denne mandagen, hadde nedlagt forbud mot utskjenking på vertshusene. Men ifølge vitneutsagn må de i det minste ha fått i seg øl eller «medbragt». For flere av dem var langt fra edrue, berettes det. Derfor var det nok noe slikt de brave fiskestriler mannet seg opp på, mens de planla de videre gjøremål for dagen – skal vi tro forklaringene til både Anders og politibetjent Reutz. Dessuten er det ting som tyder på at politimester Friele opphevet forbudet mot utskjenking av øl allerede mandag middag etter krav fra tørste striler.[49]

VARDER PÅ BYFJELLENE

Både stadskaptein Adolph Fischer og politiadjutant Schønberg fortalte i kommisjonsavhør[50] at de hadde sett varder både på Fløyen og Sandviksfjellet noen dager før 25. juli. Fischer hadde endatil sendt en av sine tjenestedrenger opp for å se nærmere på det ene byggverket. Denne drengen kunne fortelle at varden var bygget av stein, ca. to alen høy. På toppen lå det en torv med en stein oppå.

Det ble også hevdet at det hadde vært varder på Damsgårdsfjellet.

Schønberg hadde en teori om hva hensikten med vardene var. Han mente at de skulle brukes som varsel til hjemmeværende striler. Dersom disse ble tatt ned før de som hadde reist til byen var kommet hjem, ville det bety at de var arrestert – og at forsterkninger måtte sendes inn til byen.

August Konow (1780-1873)

Men det er uklart hvem som satte opp vardene, hva hensikten var og hvem som fjernet dem 25. juli om ettermiddagen. Uansett fantes det nok flere «vardevakter» i Byfjellene disse «tumultuariske» dager i Bergen.

EN KJØPMANN TIL BESVÆR

Byens største handelshus på denne tiden, var Konow & Co, ledet av brødrene Wollert og August. Ryktene som svirret både blant bønder og byfolk, gikk ut på at Konowene hadde korn som de ikke ville selge – i håp om at prisene skulle stige.

August Konow var i byen mandag 25. juli, og møtte etter innkalling på Rådhuset om ettermiddagen. Men hvor var Wollert?

Noen må på et tidlig tidspunkt ha fått ferten av at han oppholdt seg på sitt landssted Nattland.[51] For allerede «om morgenen»[52] toget en stor folkehop mot sør for å hente ham ned til Rådstuen. Det nevnes i avhørene at så mange som ett hundre var med opp til Natlandsleitet (Birkelundstoppen). Derfra gikk noen bønder og byfolk[53] inn til hovedhuset på Nedre Natland for å oppsøke Konow.

Det ble et heftig møte og krast munnhuggeri da de fikk ham i tale. Blant de som var med i «delegasjonen» hos Wollert Konow, var Lysekloster-lensmann Johannes Christophersen Almeland og Fana-bøndene Amund Brigtsen Kaland, Mons P. Gimmeland, Lars Hamre og Mons Kaland.

I kommisjonsdommen heter det at det

Natland.

særlig var Amund Kaland og Mons Gimmeland som førte ordet overfor Konow. Da de forlangte at Konow skulle følge med dem til byen, svarte han at det ikke ville skje før de framla skriftlig innkalling fra øvrigheten. Dessuten var hans bror i byen, så var det noe de ville spørre handelshuset Konow om, kunne de spørre ham.

Bøndene påsto da at de handlende og øvrigheten var like slette. Da Konow foreholdt dem at de skulle være varsomme med uttalelser om øvrigheten, svarte de at de «brød seg Fanden om Øvrigheden».

Konow ville også vite hva de het, men da fikk han til svar «at de vare, eller stode, alle som en Mand – og skulle nok lære Konow!»

«Delegasjonen» tilbød til slutt Konow å ri til byen et stykke før eller etter dem. Deretter forlot de stedet og dro ned til byen igjen.

Wollert Konow var på Nattland denne mandagen bl.a. sammen med sin kone.[54] Om det var hun som fikk overtalt sin mann til å dra til byen, er uvisst. For han red ganske snart fra Nattland mot byen, men ikke samme vei som bøndene hadde tatt. I stedet red han ned «bakveien» og over Fjøsanger, men ikke til Rådhuset – derimot til sitt handelshus i Strandgaten.

FLAUMEN GÅR

Øvrigheten med Magistrat, fut og både konstituert og «virkelig» stiftamtmann samt en del kjøpmenn satte seg stevne på Rådstuen mandag 25. juli 1814 kl. 1 slet for, som avtalt, å møte en «deputasjon» med en representant fra hvert sokn i Nordhordland. Men for ikke å provosere almuen, satte de ikke vakt ved inngangsdørene!

Dermed gikk det som det står i sangen: «Flaumen går, i Noreg er vår, og stri-

lan er det som rår» – selv om dette var midt på sommeren. For verre enn sommerregnet i Eksingedalen, oversvømmet nå mengden av stiler som var kommet til byen i løpet av dagen – og en del byallmue – Rådstusalen. Noen framsto som ledere: En viftet med hatten når det skulle hujes eller være stille. En annen steg opp på bordene for bedre å komme til orde. Og en fanabu fikk påpakning i kommisjonsdommen seinere for å ha satt seg på en ledig stol rundt øvrighetens bord, som en av de «høye herrer» midlertidig hadde forlatt.

Mengden presset kjøpmenn opp i salens hjørner, og framsatte krav og trusler i skjønn forening. Og øvrigheten ble minnet om at de «ikke måtte komme her og komme her», som Sunde synger. «For vi har båret vor Stiftamtmand før!», uttalte den 57 år gamle fanabuen Nils Olsen Smådalen til den «virkelige» stiftamtmann Johan Randulf Bull – med en klar hentydning til «Strilekrigen» 49 år tidligere. Selv om Nils bare var guttunge den gangen, hadde historien blitt fortalt for å gå i arv.

Etter hvert som «lederne» og øvrigheten fikk en viss oversikt, fant de ut at noen av de sentrale kjøpmennene manglet. Det var noen av de kjøpmennene som i forkant av tumultene, var beskyldt for å ha tatt for høye priser på kornvarene, eller holdt unna korn i påvente av høyere priser. Nå manglet både Wollert Konow, Jacob Blaauw og agent Christopher H. Sødring av disse.

Men ryktene flommet i byen og på Rådhuset, så flere visste beskjed om hvor de var. Blant annet hadde ryktet nådd fram om at Wollert Konow, i stedet for å begi seg til Rådhuset, var kommet hjem til sitt handelshus på Nordnes like ved Nykirken.

JAKTEN PÅ KONOW

Det ble trolig gitt flere «ordrer» om å hente Wollert Konow til Rådhuset, men bøndene var åpenbart raskere i vendingen enn øvrigheten. I flokk og følge stimet nå en mengde folk ut Strandgaten i retning Petanebryggen. I følge egen forklaring hadde ikke Konow vært hjemme mer enn en halvtime, før noen bønder trengte seg inn på hans kontor. Hvor mange det var som kom inn, er usikkert, men det var nok bare en håndfull – for døren ble etter hvert sperret.

Inne i huset var også noen kjøpmenn fra nabolaget, i tillegg til hans kontorbetjent Adam Walter Müller og sikkert noen tjenere.

De bøndene som hadde trengt seg inn, det sies fire i enkelte kilder,[55] krevde at Konow skulle bli med dem til Rådstuen. Men Konow var en «hard negl» og ville ikke frivillig la seg ydmyke ved å vandre blant den stadig tiltagende mengde bønder og «pøbel» helt fra Nykirken og inn til Rådhuset. Han forlangte at øvrigheten måtte innkalle ham, om han skulle dra dit.

For å få klarhet i dette, ble Müller sendt til Rådhuset for å forhøre seg.

I mellomtiden var stemningen utenfor

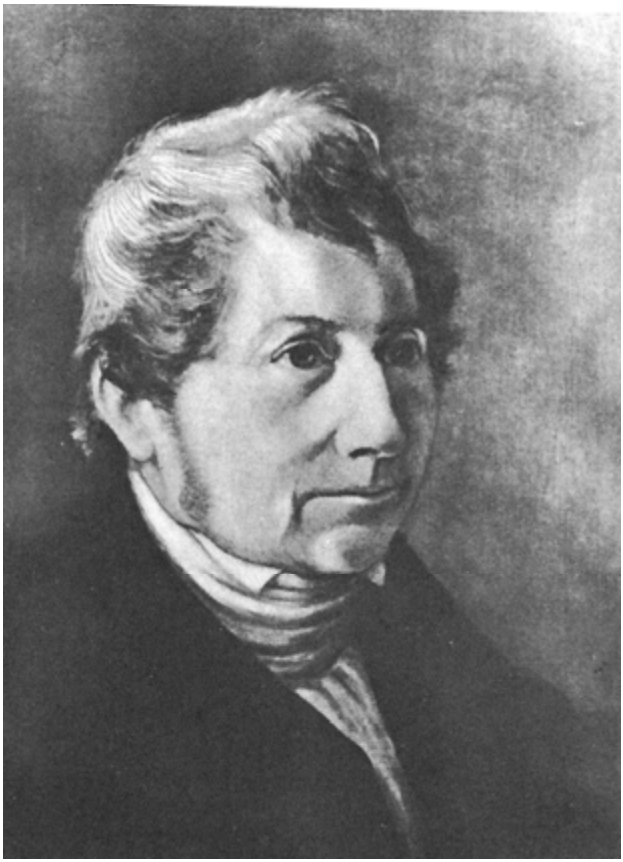

Wollert Konow (1779-1839)

blitt mer og mer hissig. En bonde, visstnok fra Strusshamn sokn, ropte like ut at hvis Konow ikke straks ville følge med dem til Rådstuen, skulle han slepe ham dit, og fikk han ikke der rett over ham, ville har reise like til Kongen.

Etter hvert kom da også øvrighetens representanter til stede, i form av politibetjentene Mons Jordal, Magnus Fange og Rasmus Schuseth. Om disse kom samtidig med at Müller returnerte, er uklart. Men disse klarte å komme inn i huset til Konow, dog bare til kjøkkenet. Der ble han forkynt oppkallelsen til Rådstuen.

Nå var gode råd dyre. Men siden politiet var kommet til stede, og to av de bøndene som var der, garanterte å bringe ham uskadet til Rådhuset, valgte han å bli rodd til Triangelen ved Torget, hvor det var kortere vei til Rådhuset.

Vi kjenner ikke navnene på de to bøndene som var med i båten til Konow, men de holdt i alle fall ord. Derimot vet vi at politibetjentene Jordal og Fange var med i tillegg til kontorbetjent Müller.

Disse seks la så i veg inn Vågen mot Triangelen med de to bøndene ved årene.[56] Da folkemengden utenfor huset så dette, var det noen som prøvde å ta en annen båt for å følge etter dem. Men da de oppdaget at denne båten var uten årer, kom de seg fort på land og fulgte den gemene hop inn Strandgaten for å nå dem igjen ved Torget.

Det ble et salig lurveleven da de to bøndene steg i land på Triangelen med Wollert Konow, fulgt av hans betjent

Torget i Bergen en travel handledag. 1880-tallet.

Müller og politibetjentene Jordal og Fange. Noen jublet og ropte hurra, andre forsøkte å slå etter Konow. Men de to bøndene som hadde «hentet» ham og lovet at han skulle komme uskadd til Rådstuen, må ha vært noen kraftige branner. For de parerte alle slag, og lovet angriperne at dersom de ikke behandlet Konow på en skikkelig måte, skulle de ikke «komme levende hjem».[57] Konow var «deres» fange, som de hadde påtatt seg ansvaret for – koste hva det koste ville!

Men det fantes også bergensere som tydeligvis hadde et «horn i siden» til denne kjøpmannen. En i mørk frakk sendte følgende replikk mot Konow, ifølge Müller[58]: «Bring den Svinehund op paa Raadhuset og styrt ham ut et av vinduene!».

Og utenfor Rådhuset sto soldat Henrik Andersen Bjerks kone, 25 år gamle Anne Michelsen, opprinnelig fra Hamre prestegjeld. Hun var heller ikke begeistret for Konow, og sendte følgende ut av snakketøyet sitt: «Til Helvedes med ham, han var værd han skulle hænges, og Tarmene trækkes ud af Livet paa ham, jeg skulle gjerne være med.» Den uttalelsen kostet henne to måneder på tukthuset – i hvert fall på papiret.

I ettertid beklaget ikke Konow seg over å ha blitt fysisk mishandlet. Han berømmet de to bøndene som holdt ord og forsvarte ham. Og da han dro hjem igjen fra Rådhuset seinere på dagen, ble han heller ikke antastet. Verre var det med broren August, men det kommer vi tilbake til.

BLAAUW OG SØDRING NESTE

Wollert Konow var ikke før kommet opp på Rådstuen, før «hente»-gjengen fikk «ordre» om å nedhente Jacob Blaauw fra hans landsted på Kalfaret og agent Sødring fra hans landsted på Årstad. I flokk og følge strente nå «gjengen» gjennom Stadsporten og mot sør. Men det ble ikke store aksjonen av det.

Jacob Blaauw var nemlig allerede på vei mot byen – ikke fra Kalfaret, men fra Damsgård, i sin vogn. Og like etter kom Sødring ridende. Han hadde fått innkalling av Magistraten til sitt hjem, en innkalling som ble bragt videre til hans landsted. Begge kom derfor vel-

KJØRMANDSSTUEN

berget til Rådhuset, hvor det var verre enn den framtidige «polske riksdag».

EN KRIGSHELT I LØNNSKAMP

Opptrinnet i juli 1814 hadde egentlig som formål å få kjøpmennene i Bergen til å sette ned prisene på korn. Men midt oppe i dette dukket det opp en annen strid, nemlig mellom en del tømmermenn og kjøpmann Dankert D. Krohn. Krohn var ingen hvem-somhelst i Bergen. Som sønn av og arving etter den styrtrike Hans Krohn,[59] styrte han sine forretninger og betalte sine arbeidere som han ville. Noen innblanding utenfra var uhørt på denne tiden da fagforeninger ennå ikke var oppfunnet, og arbeiderkrav forekom svært sjelden. Derfor synes særlig Zacharias Pedersens opptreden i denne saken å være langt forut for sin tid – i hvert fall om vi ser hen til det som er omtalt i sentrale verk om norsk arbeiderbevegelse. For der står det fint lite, om i det hele tatt noe, om norsk arbeiderkamp før Thranitter-bevegelsen på slutten av 1840-tallet.

Like fullt var det enkelte arbeidere som «stakk hodet fram» og fremmet krav på arbeidsfolks vegne allerede rundt 1814. Her skal vi konsentrere oss om Zacharias Pedersen og noen av hans tømmermannskolleger; neste år skal vi markere at det er 200 år siden den første bokstavelige «kampen» fant sted for kvinners rett til amming i arbeidstiden – også det i nåværende Bergen.

Nå viser det seg at Zacharias Pedersen som sammen med J.C. Esman har gitt sine navn til kommisjonssaken, heller ikke var noen «hvem-som-helst». Han hadde en lang merittliste å vise til, fra

han ble utlært skipstømmermanns-svenn i 1806 hos Rasmus Rolfsen på Bradbenken til han var tilbake samme sted i 1814. Han fikk sjøpatent alt i 1805, og stakk til sjøs etter endt læretid sommeren 1806 med briggen «Trofast». Men da krigen kom i 1807, ble det bruk for ham i hjemlige farvann. 25. mars 1808 ble han trolig som en av de første, innrullert som «sjøvant» på kanonjollen. På den tiden hadde Bergen bare en kanonjolle som byen hadde fått opp fra Kristiansand. Men innen utgangen av april måned hadde skipsbyggmestrene Herman Brunchorst og Rasmus Rolfsen ferdig en skonnert og tre joller til. Det var disse i alt fem små krigsfartøyene som klarte å stanse den engelske fregatten «HMS Tartar» ved slaget utenfor Alvøen 16. mai 1808, slik at den fant det mest formålstjenlig å stikke til havs igjen. Om bord i roflotiljen under bataljen var helt sikkert Zacharias Pedersen, for han ble ikke dimittert fra denne tjenesten før sommeren 1811.[60]

Under slaget ved Alvøen ble i alt fem norske soldater drept, hvorav fire fra kanonflotiljen. De fire ble begravet på Korskirkegården under store æresbevisninger, og hedret sammen med sine overlevende kamerater, som helter.[61]

Men i 1814 var det få som visste at Pedersen hadde deltatt ved Alvøen, heller ikke at han hadde satt livet på spill som sjømann ved reiser på Bordeaux i Frankrike i 1812-13 for helt sikkert å hente hjem korn – og selvfølgelig vin til byens borgerskap.

Denne matros-sønnen og kjuagutten fra Veversmauet i Marken[62] må likevel ha fått med seg en sosial ballast som nå kom til uttrykk: behovet for å dele på godene – både når det gjaldt arbeid og penger.

I 1814 er det ting som kan tyde på at det var mangel på arbeid blant tømmermennene. Det er den eneste grunnen vi finner for Zacharias Pedersens til dels harde utfall mot Dankert D. Krohn i denne tiden. For allerede flere uker før tumultene hadde han vært hos Krohn på Bryggen og snakket med både tømmermennene der og «far» sjøl. Ankepunktene mot Krohn var for det første at han betalte folkene sine for dårlig, dernest at han bare benyttet de samme tømmermennene uten å bytte om på dem.

25. juli 1814 om ettermiddagen, ca. kl. 5, skal noen av «byens folk» ha kommet til Rolfsens skipsverft på Bradbenken hvor Zacharias Pedersen da hadde sitt arbeid, og sagt at øvrigheten hadde spurt etter dem, og at de måtte komme opp på Rådstuen. Dermed forlot Pedersen og om lag 60 av hans kamerater arbeidet og bega seg dit. Utenfor Rådhuset var det da fullt av folk, både bønder og byalmue. Zacharias Pedersen, Johan Christopher Esman og noen flere tømmermenn gikk opp i Rådstusalen for å høre hva som ble sagt. Det var ikke lett, for der var det en støy uten like. Pedersen sa i sin forklaring at han registrerte kjøpmann Dankert D. Krohn i forsamlingen. Og da øvrigheten var gått, gikk han bort til ham og sa at det var «bedrøvelig at det nå var så dyrt» og at det var «urigtig eller galt at han

Plakaten med avtalen om kornpriser, datert 26. juli 1814.

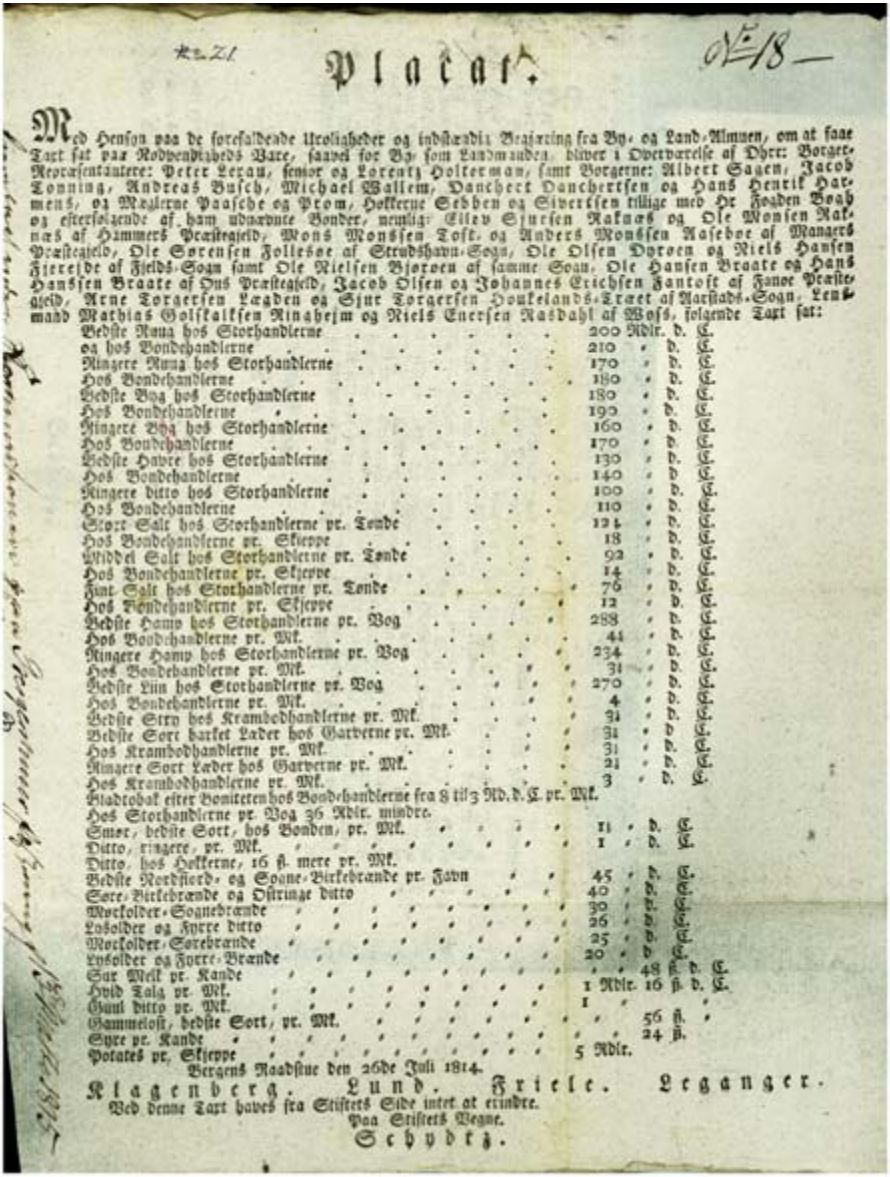

Placat.

Med Hensyn paa de foreforaldende Ureligheder og indstændige Begjering fra By- og Land-Almuen, om at faae Taxt sat paa Nødvendigheds Varer, saavel for By- som Landmanden, bliver i Overvarelse af Dhrr: Borger-Repræsentanterne: Peter Leran, senior og Lorentz Holterman, samt Borgerne: Albert Sagen, Jacob Tonning, Andreas Busch, Michael Wallem, Danchert Danchertsen og Hans Henrik Harmens, og Mæglerne Paasche og Prom, Hokkerne Sebben og Sivertsen tillige med Hr Foaden Boab og efterfølgende af ham udnævnte Bønder, nemlig: Ellev Sjursen Rakness og Ole Monsen Rakness af Hammers Præstegjeld, Mons Monssen Toft og Anders Monssen Aasebøe af Managers Præstegjeld, Ole Sørensen Follesøe af Strudshavn-Sogn, Ole Olsen Dyroen og Niels Hansen Fjereide af Fjelds-Sogn samt Ole Nielsen Bjøroen af samme Sogn, Ole Hansen Braate og Hans Hanssen Braate af Øys Præstegjeld, Jacob Olsen og Johannes Erichsen Fantoft af Fanøe Præstegjeld, Arne Torgersen Lægden og Sjur Torgersen Houkelands-Træet af Aarstads-Sogn, Lensmand Mathias Golskalksen Ringhejm og Niels Enersen Rasdahl af Voss, følgende Taxt sat:

Bedste Rug hos Storhandlerne	200 Rdlr.	d.	C.
og hos Bondehandlerne	210	d.	C.
Ringere Rug hos Storhandlerne	170	d.	C.
Hos Bondehandlerne	180	d.	C.
Bedste Byg hos Storhandlerne	180	d.	C.
Hos Bondehandlerne	190	d.	C.
Ringere Byg hos Storhandlerne	160	d.	C.
Hos Bondehandlerne	170	d.	C.
Bedste Havre hos Storhandlerne	130	d.	C.
Hos Bondehandlerne	140	d	C.
Ringere ditto hos Storhandlerne	100	d.	C.
Hos Bondehandlerne	110	d.	C.
Stort Salt hos Storhandlerne pr. Tønde	124	d.	C.
Hos Bondehandlerne pr. Skeppe	18	d.	C.
Middel Salt hos Storhandlerne pr. Tønde	92	d.	C.
Hos Bondehandlerne pr. Skjeppe	14	d.	C.
Fint Salt hos Storhandlerne pr. Tønde	76	d.	C.
Hos Bondehandlerne pr. Skjeppe	12	d.	C.
Bedste Hamp hos Storhandlerne pr. Vog	288	d.	C.
Hos Bondehandlerne pr. Mk.	44	d.	C.
Ringere Hamp hos Storhandlerne pr. Vog	234	d.	C.
Hos Bondehandlerne pr. Mk.	31	d.	C.
Bedste Lin hos Storhandlerne pr. Vog	270	d.	C.
Hos Bondehandlerne pr. Mk.	4	d.	C.
Bedste Stry hos Krambodhandlerne pr. Mk.	31	d.	C.
Bedste Sort barket Læder hos Garverne pr. Mk.	31	d	C.
Hos Krambodhandlerne pr. Mk.	31	d.	C.
Ringere Sort Læder hos Garverne pr. Mk.	21	d.	C.
Hos Krambodhandlerne pr. Mk.	3	d.	C.
Bladtobak efter Bonniteten hos Bondehandlerne fra 8 til 3 Rd. d. C. pr. Mk.			
Hos Storhandlerne pr. Vog 36 Rdlr. mindre.			
Smør, bedste Sort, hos Bonden, pr. Mk.	11	d.	C.
Ditto, ringere, pr. Mk.	1	d.	C.
Ditto, hos Hokkerne, 16 ß. mere pr. Mk.			
Bedste Nordfiord- og Sogne-Birkebrænde pr. Favn	45	d.	C.
Sørø-Birkebrænde og Østringe ditto	40	d.	C.
Mørkolder-Sognebrænde	30	d.	C.
Løsolder og Fyrre ditto	26	d.	C.
Mørkolder-Sørebrænde	25	d.	C.
Løsolder og Fyrre-Brænde	20	d	C.
Sur Melk pr. Kande	48 ß	d.	C.
Hvid Talg pr. Mk.	1 Rdlr. 16 ß.	d.	C.
Gult ditto pr. Mk.	1		
Gammelost, bedste Sort, pr. Mk.	56 ß.		
Syre pr. Kande	24 ß.		
Potates pr. Skjeppe	5 Rdlr.		

Bergens Raadstue den 26de Juli 1814.

Klagenberg. Lund. Friele. Leganger.

Ved denne Taxt haves fra Stiftets Side intet at erindre.

Paa Stiftets Vegne.

Schydtz.

betaler sine Tømmermænd 8 rd, da saadant kunde have skadelige følger for dem.» Pedersen benektet i avhør at han hadde antastet Krohn. Snarere forklarte han at han tilbød ham assistanse til å komme ut. Da han gjorde det, skal en bonde ha grepet Pedersen i halstørklet.

Dankert D. Krohn på sin side hadde oppfattet at Pedersen snakket til ham i en bebreidende tone da han sa at han bestandig holdt de samme tømmermennene i arbeid uten å omveksle på dem, og kun betalte dem 8 rd daglig.

Krohn hadde følt seg truet på Rådstusalen, og hørt at noen sa de måtte slå ham. Men da hadde han hørt en tømmermann rope at det måtte de ikke.

Johan C. Esman forklarte seg stort sett likelydende med Pedersen, dog med den forskjell at han også hadde hørt at noen ville slo Krohn, og at det var han som hadde ropt at de ikke måtte gjøre det. (Bok 4, No 12.)

Mens Pedersen og Esman var opptatt med å konfrontere Dankert D. Krohn, hadde noen kjøpmenn søkt tilflukt i et værelse på Rådhuset for komme seg unna den rasende folkemengden i Rådstusalen. Blant disse kjøpmennene var agent Sødring, Jacob Blaauw, John Grieg og Johan Cordt Harmens, altså noen av de som var beskyldt for å ha tatt for høye priser på kornet eller benektet at de hadde korn, som de likevel hadde og solgte seinere.

Men hvor lenge var disse Adamer i «Paradis»? Ikke særlig lenge. For skal vi tro vitnemål, var det Pedersen og Esman som først klarte å få opp døren til værelset og komme seg inn sammen med kollega Johannes Olsen Tofte. Der framsatte de krav, «ikke i en bedende, men i en alvorlig Tone», om at kornprisene måtte settes ned. Da følte Blaauw seg så presset at han prøvde å bestikke de tre med en halv tønne korn «til Fortæring» dersom de forlot værelset og gikk ut og roet folkemengden. Men her må det ha oppstått en «misforståelse».[63] For de tre tømmermennene forlot værelset og kunngjorde med hurrarop til folkemengder at Blaauw hadde lovet å selge kornet for 190 rd DC.

Det var altså Pedersen og Esman som ble kjørt fram først i kommisjonssaken. Begge endte opp med en straff av tre måneders festningsarbeid. Ingen av de to anket saken til Høyesterett. Men siden Pedersen døde før dommen var rettskraftig, ble Esman sammen med tømmermann Johannes Olsen Tofte og sjauer Ole Knudsen Bernæs de eneste som kom til å sone festningsstraff etter tumultene.[64]

«MED HANG TIL Å FORSTYRRE ROLIGHED»

En av de mest aktive under tumultene var en bonde og los fra Austevoll, Rasmus Olsen Gogseide/Salthellen. Han var tilfeldigvis i byen i et annet ærend de «tumultuarisk dager», men nyttet sjansen til å markere seg kraftig, selv om han ikke led noen nød. Dette mente kommisjonen skyldtes «et naturligt Hang til at være den almindelige Ro-

ligheds og Sikkerheds Forstyrrer.»

For Rasmus var stor i kjeften, uredd øvrigheten, hadde åpenbare lederegenskaper og elsket tydeligvis å være midtpunkt i begivenhetenes sentrum.

Hans første registrerte opptreden under tumultene skjedde i middagsstunden mandag. Da troppet han opp hjemme hos politimester Friele sammen med en skokk bønder.[65] Der sa han at de ville gå til politimesteren for «å trakke ham ned». Grunnen var at de var tørstige, og at politimesteren hadde satt Stiftets ordre om å tørrlegge alle kneipene, ut i livet. Først da Friele lovet at de skulle få øl, gikk de.

Seinere på dagen var Rasmus på Rådstuen der han truet med hånden og sa i vrede til øvrigheten og noen kjøpmenn at «Jeg har taget mangen vaad Trøie for Jer, og pløiet saa mangen salt Bølge for Jer, I burde henges i den høieste Galge.» (Prot. 19, oppslag 27.)

HATTEN OG FJØREN

Stiftamtmann Johan Randulf Bull hadde regjert Bergen stift siden 1802 og gjort en kjempejobb under krigen med å ruste opp byen mot angrep utenfra. Nå sto han på farten til ny jobb i Christiania der han skulle bygge opp Norges nye høyesterett, hvor han var utnevnt til justitiarius. Han hadde sågar utnevnt Jørgen Lottrup Schydtz som konstituert stiftamtmann 16. juli. Men enn så lenge befant han seg i Bergen, hvor han holdt hus i Østre Skostredet 7. (Eiendommen er i dag en del av Litteraturhuset.)

Da ettermiddagsmøtet ble tillyst på Rådhuset mandag kl. 1, fant også Bull det påkrevd å møte – i all sin prakt og velde, med både uniform, sabel og hatt med fjør i. Den aldrende, men svært veltalende trønder tillot seg etter hvert å snakke både by- og landallmue til rette da kravene ble vel store. Men han møtte motstand, både verbalt og fysisk. At Nils Olsen Smådalen frekt og freidig minnet ham om hvordan de hadde behandlet en av hans forgjengere, Cicingnon, i 1765, var en ting. Verre ble det da han ville gå hjem etter en lang ettermiddag uten verken vått eller tørt. Da grep Paul Paulsen Follese ham i armen, vendte ham mot bordet og sa «at han ikke skulle gaae, men forblive der, indtil alting var retleiet, eller at de havde faaet Retleiing paa Priserne på Levnetsmidlerne».[66]

Hva som så skjedde, er aldri blitt klarlagt. Men resultatet vet vi: Fjøren ble revet ut av hatten til Bull. Hvem som gjorde det, kom aldri for en dag i kommisjonssaken. Men den som berget fjøren, ja, det var den allesteds nærværende politiadjutant Schønberg!

En annen som utmerket seg mot kjøpmennene på Rådstuen denne dagen, var Anders Andersen Våge. Selv om prisene på kornvarer var nedsatt, forlangte han at prisene på strye og hamp m.m. også skulle settes ned. Han sa, ifølge Jacob Blaauw, «at hvis de ikke fik kornpriserne nedsatte vilde de myrde Indbyggerne og brende Byen, hvilken Udladelse de (5-6 bønder) med oprakte Fingre og under Eed bekræftede trende Gange efter hinanden.» (Prot. 20, pag. 31.)

«NU ER DET TID AT TAGE BORGERNE»

Men det var ikke bare tømmermenn og bønder som gjorde seg bemerket under tumultene. Flere bergens-madammer, og særlig noen selgekoner, nyttet anledningen til å bruke snakketøyet for å si sin hjertens mening om byens borgere. Skal vi tro vitneutsagn fra kjøpmenn og øvrighet, men også noen fra almuen, var den 50 år gamle selgekonen Gjertud Olsdatter Mille i en klasse for seg. Hun var en av dem som fikk både bønder og byalmue til å samle seg rundt henne, mens hun bl.a. uttale at «Nu er det Tid at tage Borgerne».

Vitnemålene mot henne ble etter hvert mange. Det eneste hun hadde å si til sitt forvar i retten, var «at hun havde en Mund, som løb meget over, og pleide at tale frit». Kommisjonen kom til at hun hadde vært «en saa nidkjær Medvirker i Opløbet» at hun burde innsettes hos Falch på Tukthuset i seks måneder.

DER SKAL KUGLE TIL EN THRØNDER

Da stiftamtmann Bull omsider klarte å komme seg ut av Rådhuset, ble han omringet av både by- og landalmue som prøvde å antaste ham. Hele veien ut av Rådhuset hadde nemlig noen ropt at de måtte stoppe stiftamtmannen. Men den brave trønder hadde klart å bane seg veg, og ble ved hjelp av noen yngre kjøpmenn geleidet trygt hjem til Østre Skostredet.

Det kom likevel til å koste både klær og annet underveis. Den 21 år gamle kjøpmannen Dankert Dankertsen jr. hadde for eksempel med seg en rotting som han slo om seg med. En av de som fikk smake den, var den 34 år gamle høkeren Elias Johannessen som selv påsto at han ville hjelpe stiftamtmannen. Men retten var mer villig til å feste lit til Dankertsen jr. Han uttalte at på trappen til Bull, ble han trukket ned av Johannessen som ved den anledning rev Dankertsens kjole i stykker. Johannessen forfulgte deretter Dankertsen jr. til fru Didrichsens trapp hvor han tok ham i brystet for å ta ham med. Ved denne anledning rev han Dankertsens skjortekrave i stykker.

Elias Johannessen sa til sitt forsvar i retten at grunnen til hans oppførsel mot Dankertsen jr., var at han hadde slått ham med en rotting, hvilket Dankertsen måtte tilstå å ha hatt i hånden.[67] Det ble likevel Elias Johannessen som måtte bøte med 20 riksdaler for dette opptrinnet, mens Danker Dankertsen jr. gikk fri.

I ettertid er Bull blitt kritisert for sin forsiktige holdning overfor de som sto bak disse tumultene som han selv havnet midt oppi. Men her er det verd å merke seg at Bull hadde vært ute i hardt vær før[68] og neppe var så skuggeredd som omgivelsene hans trodde.

Etter hjemkomsten til Skostredet, sørget Bull likevel for at «alarmtrommen ble rørt», med den følge at borgerværpningen samlet seg.

«BUEKORPS» MED VOKSNE

Borgervæpningen[69] «var den gamle opprinnelige institusjonen for byens forsvar ved egne borgere ledet av stadshauptmannen».[70] Oppgavene i fredstid var mangeartede, med alt fra isbryting når Vågen frøs, til assistanse ved branner – og til kamp ved opptøyer. Borgervæpningen hadde sine øvelser på Engen fram til 1827. Og det var der de var innkalt til øvelse mandag formiddag 25. juli, bevisst, for at de skulle være samlet og kunne rykke ut på kort varsel.[71] Både de og soldater fra Bergenhus hadde forresten også patruljert i gatene søndag 24. Kommandanten på Bergenhus, general Lowzow, var nemlig blitt bedt om hjelp i nødstilfelle. Men han hadde svart at «han i afgjørende Tilfelde, neppe kunde forlade sig paa Soldaterne, da det var imod deres Landsmænd af samme Bøyder som De, og mange af de indkomne Bønder vare deres Forældre og Slægtninger».[72]

Men da alarmtrommen gikk mandag ettermiddag, rykket i hvert fall borgervæpningen ut til forskjellige steder i byen, blant annet Muren, Torget og Rådhuset. Nå hadde det seg slik at byens vanlige innbyggere mere så på borgervæpningen som det vi i dag ville kalle buekorps for voksne, selv om noen var til hest, mens andre var under gevær med både kuler og bajonetter. De fikk derfor høre mange negative verbale kommentarer under opptøyene.

Ved Muren stilte de opp for å hindre bønder og byens «pøbel» å trenge utover Strandgaten til enkelte kjøpmenns residenser. En av dem som beskuet disse uniformskledte borgerne, var den 39 år gamle piken Birthe Margrethe Jochumsdatter. Hun sa sin hjertens mening: «De synes de ere store Karle nu, da de ere bevæpnede, men de skal tage sig i Agt, at de ikke blive plukkede. De gjøre sig saa forbannet til, disse Borgere.» Det ble hun straffet for.

På dette tidspunkt hadde August Konow våget seg hjemover. Men han ble forfulgt av flere bønder som hadde en «høne å plukke» med ham. Her ved Muren ble han stoppet av Nils Larsen Foldnes og tatt i kjolekragen. Men kjøpmann Rosendahl og mekler Hellemundt klarte å rive Konow løs. De øvrige bønder i følget bebreidet Larsen med ordene: «Hvorfor Fanden holdt du ham ikke?». Til dette svarte Larsen: «Hvor Fanden skulle jeg kunne holde ham, de slo meg over armen!»

MIN HATT DEN HAR TRE KANTER …

Etter at alarmtrommen hadde gått, ble Rasmus O. Gogseide observert utenfor kjøpmann Schnelles hus rett overfor Rådhuset, hvor han sto og talte midt i en flokk bønder og byalmue. Forsamlingen må åpenbart ha likt det han sa, for de ga både bifall og brøt ut i latter.

Like etter gikk han mot Rådhuset og traff på Jens Jansen som tidligere hadde vært politiadjutant i byen. Han spurte da hvem den personen var, som sto med trekantet hatt utenfor Stadsvakten (under Rådhuset). Jansen svarte at det var «Presidenten» (Klagenberg). Da

utbrøt Rasmus O. Gogseide, ifølge Jansens vitneprov: «Have vi ham saa skulle vi og snoe Hatten paa ham».

Rasmus O. Gogseide gikk derfra og ned på Torget hvor borgerkaptein Meyers kompani nå sto oppstilt under gevær. Disse pekte han på mens han utbrøt, ifølge politiadjutant Schønberg: «at de (nemlig bøndene) ikke kommer til at mangle Vaaben». Underforstått at bøndene ville avvæpne de borgerlig militære.

Kjøpmennenes tilbud på Rådhuset mandag om reduserte kornpriser, ble på anmodning fra noen borgere, kunngjort ved trommeslag. Nå så det hele ut til å ha roet seg, og mange bønder reiste hjem.

ET KNEFALL FOR OVERMAKTEN

Men da tirsdagen opprant, kom nye båter fulle av bønder til byen. De var langt fra fornøyde med de prisene som ble kunngjort med trommeslag mandagen. Derfor dro de i hundretall til Rådhuset for å tilkjennegi sin misnøye både på kornprisene og andre fornødenhetsvarer.

Øvrigheten var nå kommet på defensiven. For det første var det inngått en avtale mellom Stiftet og Magistraten om ikke å sette takst på varene uten i ytterste nødsfall. Men dette «ytterste nødsfall» syntes nå å være kommet – for å unngå tilsvarende uroligheter som dagen før.

Øvrigheten lovet derfor å vurdere takst satt, dersom det ble innlevert sømmelige begjæringer om dette både fra by- og landalmuen hver for seg.

Dette fikk de tilstedeværende på Rådhuset til å trekke seg litt tilbake, og en del av borgervæpningen ble satt til å passe på inngangen.

Etter noen timer forelå det to begjæringer til Magistraten. Den ene var undertegnet av seks bønder fra områdene rundt byen, den andre av 12 skipstømmermenn fra byens to verft, som vi gjengir her:

«Herr Justitsraad og Præsident Klagenberg

I Anledning af den i Dag fra Magistraten ved Trommeslag bekjentgiorte Beslutning der til hvilke Priser de af Nogle kjøbmænd opgivne Partier Kornvarer kunde overlades os, maa vi ærbødigst andrage: at disse Priser synes, etter de forskjelliges Meninger at være for overdrevne, og ikke i overeensstemmende med de Priser, som 2de af de i Aftes paa Raadstuen tilstedeværende Kjøbmænd /: hvis navn vi ikke nu erindrer :/ belovede, nemlig Rug til 200 rd, Byg til 180 rd og Havre 100 rd DC pr. Tønde. – Til Beroligelse for enhver i denne Begivenhed, ere vi på Almuens Vægne begiærende at en bestemt Taxt maatte om mueligt endnu i Dag blive sat saavel paa Bondens som Borgerens nødvendigst behøvede Varer. Dersom dette vort forlangende indvilgedes os, ønsker vi, at sammes Afgiørelse maatte be-

stemmes ved opnævnte kyndige og upartiske Mænd paa begge Sider, hvis Antal vi beder maatte blive 12 Borgere og 12 Mænd fra Almuen. -

Hvad Resultatet af disse opnævnte Mænds Beslutning i forening med Øvrigheden maatte blive, dermed erklære vi os paa Almuens Vægne fornøyde, uden mindste Indvendinger i nogen Maade.

Bergen 26. Julii 1814

Peder Nielsen Nedregolten

med paah. Pen

Knud Johnsen Hovland

Mons Andersen Algerøen

Poul Poulsen Follesei

Abraham Andersen Hagenæs

alle med holdt Pen

Engel Larsen Skolevigen

m.p. Pen»

«Til den høie Respective Magistrat i Bergen.

Pro Memoria!

I dybeste Underdanighed tager vi os underskrivere den Frihed at indrage denne vores Begiæring, udbedende den høie respective Magistrat vilde behage og foranstalte at vi efter nuværende conjuncturer, om muligt, den Paastand som af Bønderne forlanges, da vi er nødsaget til formedelst Opløb av samme, som næsten truet og derfor maatte befrygte et uhældig Udfald naar ikke vores Samtykke skulde være eenstemmende, da vores Hensigt ej aldeles er at giøre Oprør, men ydermere er sindet at stille tilfreds, da det ikke er anstendig at saadandt i en berømt Handelsstad existere, og som vores Fiende vilde glæde sig, efter aflagd Eed om Samstændigheden er ganske tvert imod, maa vi som Slæberfolk af vor Fortienste ej er istand til at ernære os med Kone og Børn formedelst disse overdrevne Priiser. Saa haver vi det Haab, henstillet, og er forvisset om at de høie respective Herrer, som er bekiendt denne Byes Behandlingsmaade, være tillidsfuld forvisset ikke Modstander vil være, men af største Flid og Mulighed see at tilfredsstille denne nu opkomne Alarm , naar denne vores Begiæring maate blive bevilget og er troefast forvisset at vederfares den Ret som os tilkommer, i denne Anledning forventes saa snart mulig de Høie Respective Herrers gunstige Resolution, og at blive frie for Opløb af den almindelige Almue; I Manglende fald at denne vores underdanigste Ansøgning ikke maatte bevilges af den høie Magistrat, bliver vi nødsaget at indgaae med samme til vores allerunderdanigste Konge.

Og med denne vores Begiæring forventes underdanigst at samme høigunstig bliver antagen og forbliver deres troe Underhavende.

Bergen den 26. Julii 1814

Hermand Andersen

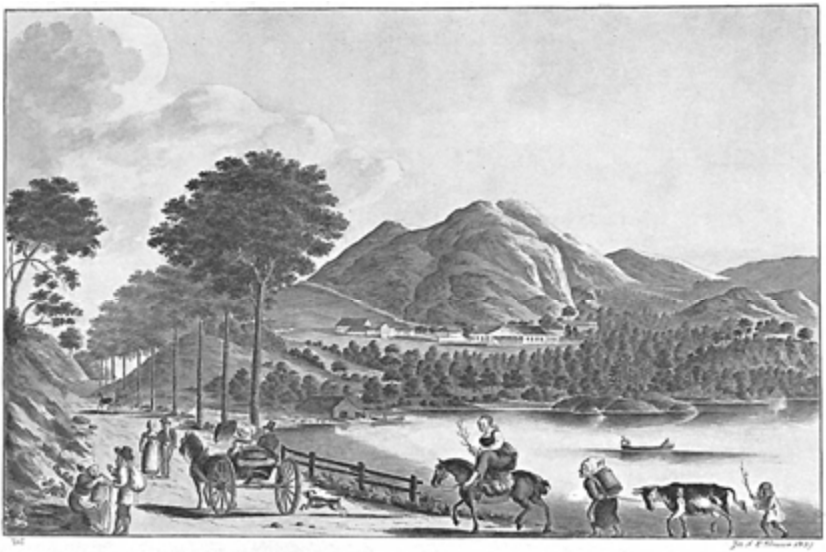

1ste Udsigt af Natlandes skow.

Tollag Larsen

Ole Olsen Natland

Christen Sivertsen

Lars Sveding

Torkel Mortensen

Søren Sørensen

Gutorm Fridriksen

Hans Andersen

Niels Eskilsen

Jacob Pedersen

John Amundsen

samtlige Byens Skibstømmermænd af begge Værver

alle med paaholden Pen.»

På bakgrunn av disse «sømmelige», men langt fra kraftløse begjæringer, satte Magistraten takst både på korn og andre varer som bøndene og byalmuen trengte. (Se takstskjema) Men etter den knefallende magistratpresidents ønske fikk taksten også godkjenning («appobration») av den konstituerte stiftamtmann Jørgen Lottrup Schydtz. Ikke å undres over at den unge kjøpmann Hans Dahl jr. i sine etterlatte papirer også omtalte president Jacob Reinholdt Klagenberg som et «Nathue» – et begrep vi på dagens bergensk kanskje kan oversette med «reddafis».

FINALE

Tirsdag ettermiddag, ca. kl. 13, traff

Schønberg og skipskaptein Niels von der Hude på Gogseiden. Da sa Rasmus «at de maatte takke ham for at Mængden af de indkomne Bønder, deels var reist, deels var i ferd dermed.»

Schønberg rådet Rasmus til å ta seg i vare for de uttalelsene han brukte, men fikk til svar:

«At for Borgerne eller Borgercompanierne, havde han og den øvrige Mængde, ikke været bange, da de snart skulde have gjort af med dem, men de frygtede for at Soldaterne vilde komme Borgerskabet til Hjelp.»[73]

Her kunne det «Tumultuariske Optrin 1814» vært historie. Men slik ble det ikke. For kjøpmennene ville det annerledes.

BORGERMØTER

Allerede 27. juli samlet over hundre borgere seg i Representantenes værelse på Rådhuset. Men værelset var for lite, slik at de måtte flytte over i den store sal. Der stilte seks kjøpmenn[74] med en ferdig tekst som de ba om ble tilført protokollen. I teksten som ble undertegnet av 128 borgere[75] blir de nevnte seks borgere utvalgt til å «tale fælles Sag». Innholdet i teksten er nærmest for kladd å regne til det neste store brev som ble satt opp og underskrevet av 203 borgere, adressert til Kongen 29. juli 1814. (B&S s. 27-31)

I dette brevet beklager borgerne seg over tumultene og at de i det hele tatt kunne finne sted. De rettet et kraftig angrep på øvrigheten. Men et av de

viktigste punktene var der de uttrykte at noen medborgere hadde skjendet det aktverdige borgernavn ved å ta «Blodpenge for det Korn, de solgte til deres lidende, og kraftløse Medbrødre.»

Brevet ble avsluttet med en henstilling til Kongen om å opprette en kommisjon av upartiske og uavhengige menn for å undersøke det passerede.

TAPT – FIKK IKKE – VIL IKKE MER

Det første nummer av «De bergenske Adressecontoirs-Efterretninger» etter «tumultene» kom ut lørdag 30. juli. Der finner vi tre meget interessante annonser:

Under «Bortkomne Sager» står å lese:

«Den 25de d.M. blev fra Raadhuussalen til Stiftets Huus[76] tabt en rød Saffians-Lommebog, hvori en 100 Rbd. Seddel, 2 enkelte Rigsdalers Sedler og 5 Tolvskillingssedler. Finderen heraf loves 100 Rdlr. d.C., naar han er saa ædelmodig og veltænkende at levere den tilbake til Stiftamtmandens Tjener i Bergen.»[77]

Under «Adskilligt» meldes det først:

«At Bagerne ikke er overladte nogen Rug til Forbagning efter de af Magistraten sidst bestemte Priser, 30 à 33 Rbd. 32 sk. N.V., er noget, man anseer nødvendigt at gjøre bekjendt for Publikum.»

Deretter:

«Undertegnede, som siden Aaret 1810, for største Delen har beskjæftiget sig med Kornhandelen, og i den Tid, uagtet flere Ladningers Forlis, dog har indført til Norge over 30.000 Tønder Kornvarer, hvoraf 20.000 ere udsolgte her i Byen, paa hvilke han aldrig har søgt nogen ubillig eller utilladelig Vinding, ved at drive Speculations-Handel dermed, hvilket enhver retskaffen Medborger vil kunde bevidne, finder seg nødsaget, med Hensyn til det i sidste Mandag her i Byen passerede, og de Foranstaltninger, der i dette Tilfælde vare føiede, herved at erklære; at han hverken som Entrepreneur, eller Commisionair afgiver sig med Kornhandel for Eftertiden.

Bergen, 28. Juli 1814.

Christ. H. Sødring.»

Og så, i neste nummer lørdag 6. august, finner vi følgende under «Bortkomne Sager»:

«Den 26de f. M. er paa Torvet forbyttet et nyt Gevær med guul Stok, mod et gammelt rustet. Ihændehaveren af samme vil behagentlig henvende sig i 10. Rode No 6.»

Om kjøpmann Hans Hansen i Søndre Muregård 1[78] fikk sitt nye og flotte gevær tilbake, sier kildene ingenting om.

Kommisjonssaken

Som følge av borgernes krav til Kongen, ble det allerede 17. oktober 1814

bestemt å opprette en kommisjon for å undersøke og påkjenne de som sto bak tumultene i juli måned. 20. desember samme år kom det en tilleggsbefaling om også å undersøke og påkjenne enkelte borgeres forhold i samme sak.

Det skulle likevel gå vinteren over før kommisjonen møttes til sitt første møte på Bergenhus slott 13. mars 1815 kl. 14.

Som kommisærer var oppnevnt den 75 år gamle justisråd og pensjonerte stiftamtsskriver Christian Lerche Dahl og den 53 år gamle assessor Peter Blix Heiberg ved Bergen stiftsoverrett. Med seg i kommisjonen fikk de rådmann og prokurator Henrich Leganger som aktor og politifullmektig og prokurator Peder Christensen som almuens forsvarer. Som kommisjonsskriver var i første omgang antatt politifullmektig og cand.jur. Jens Schydtz.[79] Og som bud og til kommisjonens tjeneste var stilt til rådighet politibetjentene Magnus Fange og Bernt Hove.

Som grunnlag for kommisjonens arbeid, fantes allerede en rekke avhør både fra Bergen og distriktene – og flere lokale avhør kom til å bli beordret i de mer enn fem årene som gikk før kommisjonsdommen ble avsagt 20. mai 1822.

Selv om ett av målene med kommisjonen var å finne ut hvem som sto bak tumultene og stemplingssedlene, begynte den likevel sitt arbeid med det som lå nærmest: Tømmermennene Zacharias Pedersen og Johan Christopher Esmans kritikk av og trusler mot kjøpmann Dankert D. Krohn. Det var da også navnene til disse to tømmermennene som kom til å gi saken navn, selv om deres rolle i tumultene viste seg å være nokså personrettet, ja, faktisk datidens fagforeningsarbeid – og av mindre betydning sett i den store sammenhengen.

Etter at en del kjøpmenn, håndverkere, selgekoner og byalmue var avhørt, kunne kommisjonen gå over til arbeidet med å oppklare hvor stemplingssedlene kom fra og hvordan de hadde vandret. Samt å oppklare hva enkelte «anførere» blant bøndene hadde gjort og sagt under opptøyene. I dette arbeidet innkalte kommisjonen etter hvert også barna til enkelte bønder, som i 1814 bare hadde vært 8-9 år – og fortsatt ved avhør ikke var konfirmert.

Det lyktes ikke kommisjonen å finne opphavsmannen til stemplingssedlene, uansett hvor mye de prøvde. Men den klarte i alle fall å få fram at nøden hadde vært stor; barkebrød var et gjennomgående tema. Likeså at prisene på korn var steget til høyder få hadde råd til å kjøpe det for, selv om de trengte det aldri så mye.

Det synes likevel som om kommisjonen var besatt av tanken på å finne opphavsmannen til stemplingssedlene og hvordan de hadde vandret. Siden vi i hvert fall har kunnet dokumentere at minst åtte sedler var i omløp i flere distrikter, ble det etter hvert innkalt folk i puljer fra hvert distrikt. Og for hvert slikt avhør, fant kommisjonen, og særlig aktor Leganger, stadig flere han ville ha avhørt. Noen ganger fikk han

et svar, andre ganger ikke. Og flere av bøndene prøvde seg på en hvit eller svart løgn i retten, noen som førte til enda flere avhør for å få avslørt eller bekreftet det vedkommende hadde sagt. I denne sammenhengen ble også en rekke kjøpmenn og politifolk hentet inn for å bli konfrontert med de avhørte og det de forklarte.

Også en rekke kjøpmenn ble avhørt, særlig mot slutten av saken, for å oppklare om de hadde tatt for mye betalt for kornet – eller hadde bidratt med noe som kunne utløse tumultene. Men det gjaldt for kjøpmennene som for bøndene: Hukommelse er en selektiv øvelse – og etter at noe år var gått, var den bevisst eller ubevisst svekket.

Slik gikk kommisjonssaken, år etter år – helt til 29. september 1819. Da var tiden kommet for aktors påstand, og den var ikke snau, skal vi se. Men under aktors arbeid med tiltalen, hadde det skjedd en del korrespondanse bak kulissene. Advokater kom med tunge innspill, og også høyere instanser var inne i bildet for å avgjøre prinsipielle spørsmål. Det endte med at aktor frafalt tiltale mot de kjøpmennene som var beskyldt for å ha tatt for høye priser på kornet, og som de facto var den direkte foranledningen til tumultene. Derimot hadde kommisjonssaken kostet samfunnet mye penger, og en fjerdedel av denne summen mente han at de 183 gjenlevende kjøpmennene som fortsatt bodde i Bergen og som hadde skrevet under kravet til Kongen om kommisjonens opprettelse, burde betale.

Aktor la for øvrig ned påstand om at 59 personer (i dommen dukket det opp en til = 60) burde dømmes til korporlig straff, altså festningsarbeid for menn og tukthus for kvinner. Strafferammen han anviste for menn var fra livstid og ned til tre måneder på festningen, mens det for kvinner var fra ett år og ned til 2 måneder i tukthus. Samtlige kvinner som ble dømt til tukthus, var fra Bergen by. I tillegg la han ned påstand om at 340 burde idømmes bøter. Til sammen ble altså 400 av by- og landalmuen satt under tiltale.

Forsvarer Peder Christensen, en ung jyde, la samme dag fram sin forsvarsreplikk. I den er det verd å merke seg det han sier i innledningen: «her ved Commissionen anlagde Sag, i Anledning af den *Samling* deraf Bønder og Byens Almue fandt Sted her i Byen den 25de og 26de July 1814.» Han er dermed trolig den eneste som ikke, verken i samtid eller ettertid, bruker ord som *tumultuarisk* eller *optrin* om det som skjedde disse dagene.

Forsvareren bad, som sedvanlig, stort sett om frifinnelse av sine almueklienter og argumenterte til tider skarpt mot enkelte påstander som var framsatt under saken.

Etter dette ble saken formelt tatt opp til doms. Men det skulle vise seg å bli en langdryg affære. For en rekke advokater begynte straks å engasjere seg på enkelte kjøpmenns vegne, og protesterte mot at disse kjøpmenn skulle være med å betale sakens omkostninger. Også enkelte bønder engasjerte advokater for å tale deres sak.

DOMMEN

Men 20. mai 1822 kunne kommisjonen endelig undertegne sin dom. Der står det først av alt å lese:

«Med Hensyn, til den større eller mindre Deltagelsen hver af de Tiltalte har taget i de omhandlede tumultuariske Optrin den 25de og 26de Julii 1814, saavelsom og i Stemplingssedlernes Befordring m:m:, ansees det nødvendigt for destomer Ordens Skyld, at inddele de Tiltalte i følgende Klasser:

I. De som ved deres Forhold i Byen, og paa Gaarden Natland, omhandlede 25de og 26de Julii 1814, have qvalificeret sig til corporlige Straffe, eller Bøders Udredelse med videre.

II. De som have befordret Stemplingssedlerne, og ifølge sammes Indhold have indfundet sig i Byen bemeldte Dag.

III. De som uden at have befordret saadanne Sedler, dog alligevel have indblandet sig i Forsamlingen under Tumulten, eller og befordret Stemplingssedlerne uden den Dag at have været i Byen.

IV. De der skjønnes ikke at kunne paalægges Bøder, men blot at tage lige Deel med de Øvrige i Sagens Omkostninger. – og

V. De Commissionen troer sig beføiet aldeles at frifinde saavel for Bøder som Omkostninger.»

Allerede i dommen mot de første to tiltalte, Pedersen og Esman, som ble dømt under ett, la dommerne inn følgende formildende omstendighet som ikke bare gjaldt for disse to, men også alle de øvrige: «den almindelige Hungersnød som Stiftet i Sagens Recit anførte Indberetning beviser, og de ublue Priser Kornvarene holdtes i, og som gjorde det umuligt for den ringere Klasse af Byens indvaanere og Landalmuen at kjøbe Kornvarer samt derhos den Mistanke som var almindelig, at der existerede her i Byen Kornbeholdninger, som Vedkommende, der var i Besiddelse deraf, ikke ville udsælge, hvilket den ligeledes i Besitten af Sagen anførte Passus av de Handlendes indgivne Ansøgning bekræfter.» (Prot. 19, oppslag 009)

NOEN AV DE STRENGEST DØMTE

Nr. 326 Paul Paulsen Follesø var den som aktor la ned den strengeste påstand om straff for: Festningsarbeid på livstid. Hans hovedforbrytelse var at han hadde tatt stiftamtmann Bull i armen og snakket hardt til ham. I kommisjonens dom heter det: «326 Poul Poulsen Follesøe ... blive at idømme Fæstningsarbeide, der efter de foranførte formildende Omstændigheder paa den eene Side, og med Hensyn paa den anden Side til, at paa ham, til Advarsel for andre i Fremtiden, ei at lægge sin Haand paa, og bruge truende Udladelser imot sin Øvrighed, ja endog den høieste i Stiftet, bør statueres et afskrækkende Exempel, vil blive at bestemme til 2 Aars Fæstningsarbeide.» (Prot. 19, oppslag 038)

Nr. 138 Anders Andersen Våge ble tillike med Paul Paulsen Follesø, sett

på som leder for de bøndene som var på Rådstuen 25. juli. Etter avhøret i kommisjonen 29. mai 1815 ble Andersen «Dimittert og uagtet der af det Passerede var opklaret saa meget imod ham, at han derefter kunde sættes i Arrest, besluttede dog Commissionen i betragtning af at Dep. er Bygselmand, har Familie at forsørge, heriblandt en vanfør Stedsøn og sengeliggende Kone samt gammel Fader og Arrest samt Forflegnings Omkostningerne vilde opgaae i en stor Summa forinden Sagen efter al Sansynlighed kan blive endelig paakjendt, Dep. derhos har forpligtet sig til uopholdelig at infinde sig inden Commissionen, at lade Dep. forblive i sin Frihed.» (Prot. 20 pag. 139

Nr. 185 Rasmus Olsen Gogseide/ Salthellen. Kommisjonen skriver i dommen om Rasmus Olsen at «af alle dem, som have deltaget i de omhandlede Optrin, er det ingen der i saa høi Grad som denne Tiltalte har udmærket sig, saavel før, som under og efter samme». Deretter listet de opp ni punkter, de fleste gjaldt at han hadde ledet an mengden og vært svært stor i kjeften både overfor både øvrighet og kjøpmenn.

Nr. 304 Nils Olsen Smådalen ble særlig dømt for å ha tiltalt sttiftamtmand Bull, «med disse Ord, med at række Henderne ud imod ham: «*Vi har baaret vor Stiftamtmand før.*» Aktor la ned påstand om 6 års festningsarbeid, mens kommisjonen og høyesterett landet på ett år.

Nr. 322 Nils Larsen Foldnes ble særlig dømt for å ha forfulgte konsul August Konow fra Rådstuen til den Rosenkranske Mur (Muren), og for å ha forfulgt Dankert D. Krohn da denne gikk fra Rådstuen. Aktor la ned påstand om 4 års festningsarbeid, men kommisjonen og høyesterett nøyde seg med 6 måneder.

Nr. 672 Lars Nilsen Bildøy. I følge tiltalen opptrådte Lars Nilsen som formann for mengden på Rådstuen. Han skal ha gitt signal med hatten til de øvrige både når de skulle skråle og tie, og dette signalet fulgte de. Lars Nilsen endret forklaring flere ganger og ble til slutt dømt på sju punkter. Aktor la ned påstand om 4 års festningsarbeid, mens kommisjonen og høyesterett fastsatte straffen til 2 år.

Nr. 1 Zacharias Pedersen og nr. 2 Johan C. Esman ble særlig dømt for sine kontroverser med Dankert D. Krohn.

Nr. 10 Gjertrud Mille ble dømt for å ha vært stor i kjeften. Aktor ville sende henne på Tunkthuset i ett år, mens endelig straff endte på det halve.

ANKE TIL HØYESTERETT

43 domfelte fra klasse 1 anket til Høyesterett. Forutsetningen for å anke, var at man hadde fått «korpolig» straff, altså straff, ikke bøter. Det betød at lensmann Almeland kunne anke den del av straffen som gjaldt tap av ombudet som lensmann, men ikke boten han hadde fått.

Men to av tømmermennene anket ikke: Nr. 1 Zacharias Pedersen og nr. 2 Jo-

han C. Esman. De godtok straffen de fikk på tre måneders festningsarbeid. Men før Pedersen ble tatt inn til soning, døde han 3. juli 1823. Esman, derimot, sonet sin dom i 1826.

I tillegg var det noen fra landalmuen som allerede var døde da dommen falt eller det var tid for å anke.

BEHANDLINGEN I HØYESTERETT

Vi har ikke klart å finne når saken ble anket inn for Høyesterett, men det skjedde neppe før i mars/april 1823. Det tok i så fall Høyesterett over tre år å lese seg gjennom saken og vurdere om de 43 domfelte hadde fått «rett» straff.

Men under saksbehandlingen i Høyesterett kom det brev til Stiftet i oktober 1824 fra Justits- og Politidepartementet. 17. januar 1825 sendte derfor Jens Schydtz ut et skriv på Stiftets vegne der han forteller hvem som har anket, og som følge av dette «bliver den idømte straf at exequere for de øvrige Domfældtes Vedkommende, der alle, enten have erklæret sig tilfredse med Dommen eller er idømt en inappellabel Mulct.»

I Høyesterett var bergenseren, men nå christianiaborger, Christopher F. Omsen 2. voterende. Han bemerket i sitt votum at: «Den Krisis, hvor i Norge var paa den Tid nærværende Sags Anledning tildrog sig, maa ei glemmes ved denne Sags retfærdige Paakjendelse. Den slette Høst i 1812, Pengevæsenets Derengering, 2de Fienders Blokering af vore Havne maatte især i Bergen, som intet Opland har, virke skrækkeligt til Hungers og Trangs Tiltalgelse.» (HRVOTP s. 85)

8. voterende Peter Collett bemerket: «I Henseende til Anskuelserne om Anledningen til nærværende Sag er jeg enig med Omsen, og bemærker, at Nøden var saa stor, at Mange maatte leve af Fisk og Vand.» Men: «... antager, at ingen Benaadning kan finde Sted.» Like fullt sa han: «… at der i Henseende Sagens lange Ophold gjøres Indberetning til Regjeringen.» (HRVOTP s. 90-91)

Dermed ble saken avsluttet med disse ord: «Pluraliteten vedtog Dommen saaledes, som den i Domprotocollen findes indført.» (HRVOTP s. 91)

Det er jo interessant at man i Høyesterett i 1826 fortsatt ikke oppfattet trykke - og talefrihet som noe som almuen hadde krav på.

I utskriften fra Høyesterettsdommen som stiftfullmektig Jens Schydtz mottok i Bergen, står det at:

Høysterett bekreftet 24. oktober 1826 kommisærenes dom, bortsett for Anders Andersen Våge som fikk en straffskjerpelse fra 6 måneder til 2 års festningsarbeid og Amund Brigtsen Kaland som fikk skjerpet straffen fra 2 til 6 måneders festningsarbeid. I tillegg ble de dømte pålagt å dekke, en for alle, alle for en, salæret til høyesteretts aktor på 400 Rdl.

Mer oppsiktsvekkende var at andrekommisær Peter Blix Heiberg ble på-

lagt å betale 200 lodd sølv til nærmeste hospital for «uthaling av saken med hensyn til dommens avsigelse». Han hadde riktignok i innledningen til kommisjonsdommen kommet med følgende unnskyldning: «... og at mine, Assessor Heiberg, paa 3dje Aar vedvarende og daglig tiltagende Øjen- og Gigt-Svaghed, samt mine andre Embeds-Forretninger ved Stiftsoverretten, samt en anden befalet Commission, angaaende nogle Stedfundne Uordener Natten til St. Hans dag 1820, har gjort det aldeles umuligt forinden, at afgive mit endelige Votum i denne Sag».

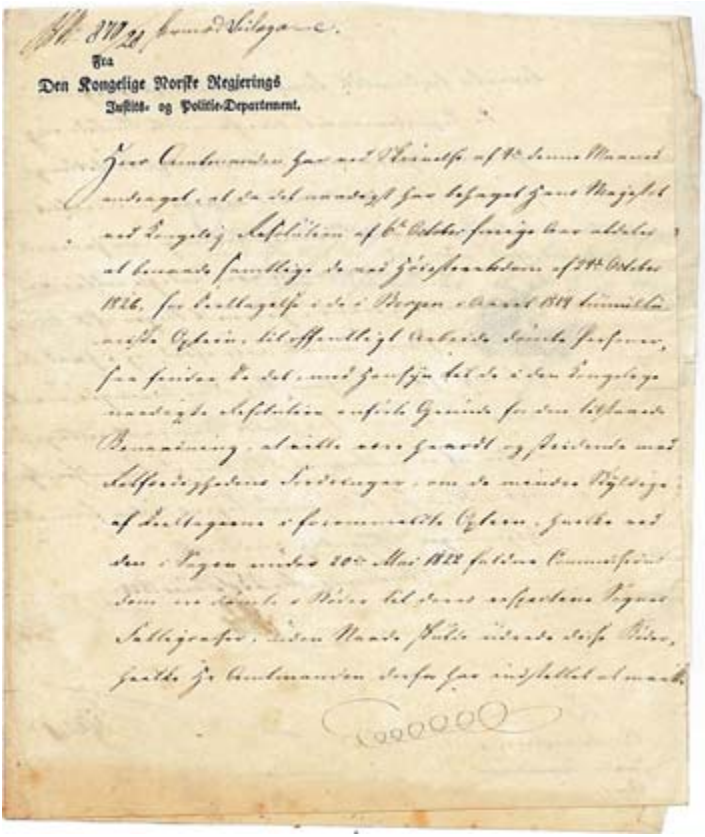
Fra
Den Kongelige Norske Regjerings
Justits- og Politie-Departement.

Benådningsbrevet, datert 23. februar 1828. Byfogd og byskriver i Bergen I. D.a. 21, Kommisjonssak Z. Pedersen og J. Esman m.fl. ang. uorden.

Men det hjalp så lite; slikt prat ble det ikke tatt hensyn til, selv om førstekommisær Dahl hadde gjort en påtegning til dommen, der han mer enn gikk god for Heibergs unnskyldning.

Etter at Høyesterett hadde sagt sitt, ble to andre bergensere også hentet inn til soning på Festningen 4. desember 1826: Nr. 29 Ole Knudsen Bernæs og nr. 100 Johannes Olsen Toft.

BENÅDNING – OG BENÅDNING

Hvordan den første benådningen kom til, er uvisst. Men ved «Kongelig Reso-

lution af 6de October 1827» har det «behaget Hans Majestet ... aldeles at benaade samtlige de ved Høiesteretsdom af 24de October 1826, ... til offentlig Arbeide dømte Personer.»

Det var altså bare de som hadde anket den «korpolige» straff som ble benådet i første omgang. Dette førte til en reaksjon fra Stiftet, som fortsatt ble styrt av Christian Magnus Falsen.

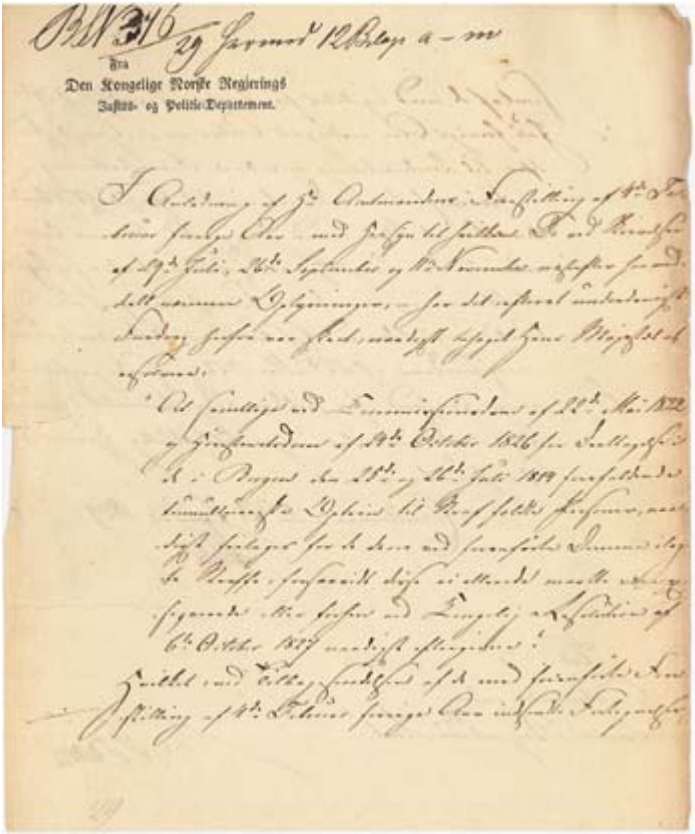
Fra
Den Kongelige Norske Regjerings
Justits- og Politie-Departement.

Brev fra Den Kongelige Norske Regjerings Justits og Politie-Departement 21. januar 1829. Byfogd og byskriver i Bergen I. D.a. 21, Kommisjonssak Z. Pedersen og J. Esman m.fl. ang. uorden.

For 4. februar 1828 går det et etter måten skarpt brev til departementet som påpeker det uheldige i bare å benåde de som fikk «korpolig straff», mens de som ble dømt til bøter måtte betale. Vedlagt brevet fantes det lister på alle som var dømt til bot.

Departementet syntes å være enig i brevets innhold og kunne tenke seg å fremme en slik sak for regjeringen (Kongen). Men før de gjorde det, ville de ha enda flere opplysninger i sakens anledning. Det endte med en årelang korrespondanse, før saken ser ut til å være avgjort i februar 1829. Da gikk et brev med følgende hovedinnhold til Bergen stift:

«At samtlige ved Commissionsdom af 22de Mai 1822 og Høiesteretsdom af 24de October 1826 for Deeltagelse i de i Bergen den 25de og 26de Juli 1814

forefaldende tumultuariske Optrin til Straf fældte Personer, naadigst fritages for de dem foranførte Dommer ilagte Straffe, forsaavidt disse ei allerede maatte være exseqverede eller forhen ved Kongelig Resolutin af 6te October 1827 naadigst eftergivne.»

Dermed ser punktum ut til å være satt for den juridiske delen av saken.

DØMTE I KOMMISJONENS KLASSE 1

Følgende 58 ble dømt i klasse 1 (alder er beregnet per 1814), her i rekkefølge etter straffereaksjonen til Kommisjonen/Høyesterett (når ikke annet er bemerket, er H-dommen lik kommisjonsdommen) på grunnlag av aktors påstand. De 43 som anket til Høyesterett har fått * foran nummeret. Alle dømte ble altså til slutt benådet, også de som var bøtelagt. Men det hjalp ikke de tre fra Bergen som allerede hadde sonet sin dom, og alle dem som hadde betalt boten de hadde fått. Her en det interssant å merke seg lensmann Almeland. Vi vet ikke om benådningen gav ham lensmannsvervet tilbake. Men han søkte i hvert fall formelt om å få refundert den boten han hadde betalt! Om han fikk de 20 speciedalerne tilbake, er tvilsomt.

Aktor hadde opprinnelig med 60 i sin klasse 1, men 3 døde før saken ble tatt opp til doms. Disse tre sine dødsbo/arvinger mente kommisjonen måtte være med å betale saksomkostninger. De er derfor tatt med til slutt i denne listen. I tillegg frifant kommisjonen 345 Karen Andersen Bentzen, Bergen, på grunn av manglende edsvoret bevis og flyttet henne til klasse 5 – mens 443 Bagge Hansen Indre Haugland i Os ble av kommisjonen vurdert å tilhøre klasse 2.

Til festningsarbeid i 2 år:

*138 Anders Andersen Våge d.y. Bygselmann, Fjell, Sartor, 33 år. Aktor: 6 år, komm.: 6 mnd.

*185 Rasmus Olsen Gogseide/Salthellen. Los, Sund Møkster, Våg, 41 år. Aktor: 6 år.

*326 Paul Paulsen Follese. Selveier, Askøy, Herdla, 45 år. Aktor: Livstid.

*672 Lars Nielsen Bildøy. Forhenv. selveier – nå vilkårsmann, Fjell, Sartor, 49 år. Aktor: 4 år.

Til festningsarbeid i 1 år:

*304 Niels Olsen Smådalen. Bygselmann, Fana, LKG Nordhordland, 57 år. Ble satt i arrest av kommisjonen 2.10.15, men løslatt mot kausjon 9.10.15. Aktor: 6 år.

Til festningsarbeid i 6 måneder:

*29 Ole Knudsen Bernæs. Sjauer/daglønner, Bergen, 31 år. Aktor: 2 år. Sonet fra 4.12.26-5.6.27.

*144 Amund Brigtsen Kaland. Skysskaffer, Fana, LKG Nordhordland, 46 år. Aktor: 2 år, komm.: 2 mnd.

*322 Niels Larsen Foldnes. Bygselmann, Fjell, Sartor, 34 år. Aktor: 4 år.

*410 Mons Thomassen Hatten. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 32 år. Aktor: 2 år.

Til festningsarbeid i 4 måneder:

*357 Ole Jacobsen Sture. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 37 år. Aktor: 2 år.

412 Niels Nielsen Sture. Bygselmann, Manger Bø, 29 år. Aktor: 2 år. Døde etter kullseiling 22.3. 1823, som må ha vært før saken ble anket.

Til festningsarbeid i 3 måneder:

1 Zacharias Pedersen. Tømmermann, Bergen, 30 år. Aktor: 1 år. Døde før dommen ble stadfestet.

2 Johan Christopher Esman. Tømmermann, Bergen, 25 år. Aktor: 1 år. Sonet 3.2.26-3.5.26.

*22 Jacob Reinertsen. Matros, Bergen, 17 år. Aktor: 6 mnd.

*81 Anders Johannessen Vaksdal. Selveier, Haus Bruvik, Arna, 50 år. Aktor: 1 år.

*100 Johannes Olsen Tofte. Tømmermann, Bergen, 30 år. Aktor: 1 år. Sonet 4.12.26-4.3.27.

*220 Martinus Johnsen Skålevikneset. Strandsitter, Askøy, Skjold, 29 år. Bror til: 517 og 518. Aktor: 1 år.

*354 Magne Johannesen Hatten. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 37 år. Aktor: 3 år.

*355 Knud Nielsen Nautnes. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 33 år. Aktor: 3 år.

*482 Sten Svensen Lekven. Bygselmann, Os, LKG Os, 28 år. Aktor: 1 år.

Til festningsarbeid i 2 måneder:

*145 Mons Pedersen Gimmeland. Bygselmann, Fana, Skjold, 54 år. Aktor: 2 år.

*158 Michel Olsen Indre Hamre. Bygselmann, Fana, LKG Nordhordland, 37 år. Aktor: 2 år.

*413 Niels Jacobsen Alvheim. Bygselmann, Manger Herdla, Herdla, 43 år. Aktor; 4 mnd.

*419 Ole,Gudmundsen Sture. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 28 år. Aktor: 2 år.

*420 Mons Nielsen Sture. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 31 år. Aktor: 2 år.

*423 Gunder Rasmussen Sture. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 31 år. Aktor: 2 år.

*424 Knud Nielsen Tjeldstø. Bygselmann, Manger Herdla, Herdla, 26 år. Aktor: 2 år.

444 Ole Olsen Storum. Bygselmann, Os, Os, 29 år. Aktor: 4 mnd.

*452 Niels Olsen Tjeldstøneset. Husmann, Manger Herdla, Herdla, 30 år. Aktor 2 år.

*456 Christian Nielsen Nautnes. Bygselmann, Manger Bø, Herdla, 43 år. Aktor: 1 år.

*514 Niels Andersen Lekven. Bygselmann, Os, LKG Os, 32 år. Aktor: 3 mnd.

*517 Michel Johnsen Ramsvig. Arbeidsmann, Askøy, Skjold, 37 år. Bror til 518 og 220. Løy på navnet: Anf. i avh.prot. som Olsen. Aktor: 1 år.

*518 Johannes Johnsen Hetlevik. Gardsdreng, Askøy, Skjold, 23 år. Bror til 517 og 220. Løy på navnet: Anf. i avh.prot. som Rasmussen. Aktor: 1 år.

*709 Henrich Andersen Kolltveit. Bygselmann, Fjell, Sartor, 50 år. Aktor: 6 mnd.

*710 Jacob Monsen Kolltveit. Selveier, Fjell, Sartor, 39 år. Aktor: 6 mnd.

*711 Ole Monsen Kolltveit. Bygselmann, Fjell, Sartor, 40 år. Aktor: 6 mnd.

Fortegnelse over de tiltalte fra Nordhordland og Voss fogderi. Byfogd og byskriver i Bergen I. D.a. 21, Kommisjonssak Z. Pedersen og J. Esman m.fl. ang. uorden.

Til festningsarbeid i 1 måned:

*194 Haldor Nielsen Havrå. Selveier, Haus, Mjelde, 53 år. Aktor: 3 år.

*327 Mons Gregoriussen Hetlevik. Husmann, Askøy, Herdla, 29 år. Aktor: 4 mnd.

*495 Johannes Larsen Lekven. Bygselmann, Os, LKG Os, 26 år. Aktor: 1 år.

*736 Ole Ingebrichtsen Angeltveit. Bygselmann, Fjell, Sartor, 28 år. Aktor: 1 år.

*738 Torkild Pedersen Angeltveit. Bygselmann, Fjell, Sartor, 31 år. Aktor: 1 år.

6 måneders tukthus:

*10 Giertrue Olsdatter. Selgekone, Bergen, 50 år. Aktor: 1 år.

2 måneders tukthus:

*61 Anne Michelsen. Pike,Bergen, 25 år. Aktor: 4 mnd.

*104 Birthe Magrethe Jocumsdatter. Pike, Bergen, 39 år. Aktor: 6 mnd.

*820 Anne Karine Aagesen. Pike, Bergen, 32 år. Ble først avhørt av kommisjonen etter at aktor hadde lagt ned sin påstand.

1 måneds tukthus:

*36 Rachel Helene Fredrichsdatter. Selgekone, Bergen, 40 år. Aktor: 2 mnd.

Betale bøter til den lokale fattigkassen:

30 speciedaler:

6 Knud Thomsen. Mesterbøkker, Bergen, 46 år. Aktor: 4 mnd.

18 Bernt Clausen. Snekkermester, Bergen, 49 år. Aktor: 6 mnd.

20 speciedaler:

20 Cornelius Meyer. Glassmestersvenn, Bergen, 22 år. Aktor: 6 mnd.

*148 Johannes Christophersen Almeland. Lensmann, Fana, LKG Nordhordland, 27 år. Han ble også fradømt sitt embete som lensmann. Aktor: 2 år pluss tap av embete.

274 Elias Johannessen. Høker, Bergen, 34 år. Aktor: 6 mnd.

15 speciedaler:

28 Askild Erichsen. Fisker, Bergen, 52 år. Aktor: 1 år.

10 speciedaler

290 Jørgen Nicolay Petersen. Bordarbeidsmann, Bergen, 47 år. Aktor: 2 mnd.

291 Albert Hendrich Meyer. Bakersvenn, Bergen, 20 år. Aktor: 3 mnd.

426 Stephen Olsen Lyngøen. Los og husmann, Manger Bø, Herdla, 41år. Aktor: 6 mnd.

Betale del av saksomkostningene:

25 Clemet Olsen Toskedahl. Matros og fisker, Bergen, 38 år. Hans dødsbo og arvinger.

708 Christopher Ellingsen Kolltveit. Bygselmann, Fjell, Sartor, 21 år. Hans dødsbo og arvinger.

737 Lars Andersen Angeltveit. Bygsel-

mann, Fjell, Sartor, 22 år. Hans dødsbo og arvinger.

Saken ble kostbar. Fortegnelsen over salarier og utbetalte forskudd, fra Byfogd og byskriver i Bergen I. D.a. 21, Kommisjonssak Z. Pedersen og J. Esman m.fl. ang. uorden.

Statistikk

Kommisjonens plassering av de tiltalte i domsklasser + vitner + tiltalte kjøpmenn (TK)

Prestegjeld/sokn	1	2	3	4	5	Sum	Vitner	TK	Totalt
Askøy	5	16	15	21	18	75	12		87
Bergen (alle sokn)	18	4	2	0	5	29	135	181	345
Fana (alle sokn)	5	18	21	5	18	67	18		85
Fjell	10	14	29	9	6	68	20		88
Haus h.s.	1	3	10	0	6	20	6		26
Haus Bruvik	1	4	12	3	0	20	10		30
Haus Stamnes	0	0	1	0	0	1	0		1
Kvam (alle sokn)	0	0	0	0	3	3	0		3
Manger h.s.	0	0	0	0	0	0	2		2
Manger Bø	10	7	28	0	3	48	15		63
Manger Herdla	3	1	9	0	3	16	6		22
Os h.s.	4	5	12	1	0	22	3		25
Os Samnanger	0	16	6	2	1	25	14		39
Sund h.s.	0	0	0	0	0	0	1		1
Sund Møkster	1	0	0	0	0	1	0		1
Voss Evanger	0	1	1	0	0	2	0		2
Årstad	0	0	1	2	0	3	5		8
Totalt	58	89	147	43	63	400	247	181*	828

**Egentlig var det 183 gjenlevende kjøpmenn fortsatt bosatt i Bergen, som aktor mente skulle være med å betale ¼ av saksomkostningene fordi de hadde skrevet under på brevet til Kongen om å få opprettet en kommisjon. Men det var bare 181 av disse som hadde vært til avhør i kommisjonen og fått nummer.*

Samtlige personer som kommisjonen avhørte eller ga nummer på annen måte – etter tinglag:

Bergen	345*
Arna	27
Baroniet Os	4
Baroniet SØGK	1
Herdla	106
LKG Nordhordland	28
LKG Os	25
Mjelde	29
Os	40
Sartor	89
Skjold	128
Vatsvern	3
Våg	1
Øystese	2
Totalt	828

**Et par-tre kjøpmenn har fått nummer to ganger, slik at virkelige antall avhørte er tilsvarende lavere.*

De aller fleste fra Manger prestegjeld i Herdla tinglag kom fra nordre del av det som nå er Øygarden kommune, fra og med Alvøy og nordover til Hernar og Sanden.

Av de fra Askøy sokn var 19 fra selve øya (fra Nordre Hetlevik, Follese og Strusshamn), mens 68 var fra det som seinere ble Laksevåg kommune, fra innerst ved Puddefjorden og rundt kysten til Søre Hetlevik.

(Kilde: Databasen jeg har bygget opp som noe av grunnlaget for artikkelen. Basen bygger i første rekke på opplysninger fra Protokoll 20 og 17 kryssjekket mot kommisærenes ekstrakt i Bok 4, supplert med opplysninger fra andre kilder som bygdebøker samt digitale folketellinger og kirkebøker på Gamle Digitalarkivet.)

Kjøpmenn og øvrighet

FRAMTREDENDE KJØPMENN 1814

Dankert Dankertsen Krohn (1771-1859). Kjøpmann og skipsreder. Sønn av den styrtrike Hans Krohn.

Wollert Konow (1779-1839). Kjøpmann og konsul. Kjøpte Nedre Nattland i 1810 og hadde denne som lystgård fram til sin død. Døde i Venezia under en reise for å bedre sin helbred.[80] Bror av August K. og far til Wollert Konow sn. som kjøpte Stend 1842. Denne var igjen far til statsminister m.m. Wollert Konow (S.B.)

August Konow (1780-1873). Kjøpmann og konsul. Drev sammen med broren Konow & Co, Bergen største handelshus i 1814. Døde i København 1873, 92 ½ år gammel. Liket ble ført til Bergen og satt ned på Domkirkegården.

Jacob Blaauw (1766-1841), født i Rotterdam. Fikk borgerskap som skipper 1793 og byttet dette i 1805 til borgerskap som kommisjonær. Kjøpmann og kornhandler.

Christopher Sødring, født i Hobro, Danmark. Fikk borgerskap i Bergen 1807, og handlet med korn fram til 26. juli 1814, da han etter eget sigende ga opp denne geskjeften. Innleverte sitt borgerbrev i 1821.

Mathias Otzen (1779-1847), født i Flensburg. Fikk borgerskap i Bergen 1810. Gift med datter til kjøpmann Gerdt Meyer. Var meget aktiv i forsvaret overfor Kommisjonen av både sine egne og svigerfarens forretninger i 1814. Enken sa opp borgerskapet hans i 1849.

Wollert Dankertsen Krohn (1765-1834). Kjøpmann og jordeier. Satt med Stend hovedgård fra 1789 til sin død. 25.-26. juli 1814 var han på Stend og registrerte at bønder fra Nordvik kom forbi på veg til byen. Han var sønn av etatsråd Wollert Krohn (1731-1789) som var bror av Dankert Krohn (1726-1795) – han med Stiftelsen. De skaffet seg Stend i 1771. Wollert D. Krohn var far til Wollert Krohn (1790-1849) og den seinere svært så kjente industrimannen Michael Krohn (1793-1878).

Bøiche Johan Rulffs (1765-1847), f. i Bremen. Fikk borgerskap i Bergen 1790. Kjøpmann og kaptein i borgervæpningen. Levet så lenge at han nesten fikk vite at hans datterdatter, Anna Elisabeth Reincke, ble gift med storforbryteren Gjest Bårdson i Sogndal i 1848.

SENTRALE ØVRIGHETSPERSONER

Bergen stift:

Johan Randulff Bull (1749-1829), f. i Stod. Stiftamtmann i Bergen stift 1802-1814. Justitiarius i Norges nye Høyesterett 1814-1827.

Jørgen Lottrup Schydtz (1756-1832), f. i Vejle. Justituarius Bergen stiftsoverrett. Konstituert stiftamtmann fra juni 1814.

Christian Magnus Falsen (1782-1830), født i Oslo. Stiftamtmann i Bergen stift 1825-mai 1828, seinere Høyesterettsjustitiarius.

Nicolai Lambrechts (1757-1833). 1807 -1827 stiftamtsekretær i Bergen stift.

Georg Jacob Bull (1785-1854). Byfogd i Bergen 1810-1821, deretter amtmann i Jarlsberg og Larvik til 1829, stiftamtmann i Bergen 1829-1834, statssekretær og deretter justitiarius i Høyesterett 1836-1854.

Magistraten:

Jakob Reinholdt Klagenberg (1756-1830). Magistratpresident.

Johan Henrich Staman Friele (1765-1823). Politimester og 1. rådmann.

Andre embetsmenn:

Wilhelm F.K. Christie (1778-1849), født i Kristiansund. Sorenskriver i Nordhordland 1808-1815. Stiftamtmann i Bergen stift 1815-1825. Tollinspektør i Bergen 1828-1849. Sekretær

Wilhelm F.K. Christie (1778-1849)

på Eidsvoll 1814 og stortingspresident 1815-16 og tidvis i 1818. Trakk seg etter det tilbake fra rikspolitikken.

Christopher Benedict Bøgh (1773-1825). Fogd i Nordholdland og Voss i 1814, seinere sorenskriver samme sted. Stortingsrepresentant fra Søndre Bergenhus Amt 1815-16 og 1818.

Høyesteretts-saken:

Gudbrand Thesen (1792-1866). Aktor, seinere amtmann i Romsdal amt 1840-1853.

Kommisjonen:

Christian Lerche Dahl (1741-1836), født på Baroniet i Rosendal. Førstekommisær, tidligere stiftskriver.

Peter Blix Andersen Heiberg (1762-1827), født på Fredrikshald. Annenkommisær. Stiftsoverrettsassessor i Bergen fra 1811. I 1812 var han blant annet forsvarer for Gjest Bårdson i stiftoverretten. Da han døde i 1827, skjedde det 14. august – samme dag som Gjest ble overført til Slaveriet.

Jens Schydtz (1792-1859). Politifullmektig. Kommisjonsskriver, seinere stiftsfullmektig, amtmann i Bergen og Søndre Bergenhus 1834-50 og stiftamtmann i Bergen stift 1852-59.)

Adolph C. Schønberg (1789-1846), født i Odense. Politiadjutant i Bergen. Etterfulgte Jens Schydtz som kommisjonsskriver. Døde som overtollbetjent i Stavanger.

Henrich Leganger (1788-1874), født i Egersund. Prokurator og 2. rådmann, fra 1825 1. rådmann, i Bergen. Oppnevnt som aktor i kommisjonssaken. Stortingsrepresentant fra Bergen 1824. Fra 1831-1860 sorenskriver i Søndre Hedemarken. Ved sin avreise fra Bergen mottok han en smigrende skrivelse fra borgerrepresentantene.

Peder Christensen (1789-1840), født på Jylland. Politifullmektig, seinere rådmann. Oppnevnt som forsvarer i kommisjonssaken. Men da kommisjonen måtte har ekstra møter etter at saken var tatt opp til doms i 1819, måtte *Henrik Johan Friele* (1793-1837) (sønn av poltimesteren) møte som vikar. Saken hadde nemlig fått:

ET AMORØST ETTERSPILL

For Peder Christensen, født på Jylland i 1789, hadde på et eller annet tidspunkt klart å forelske seg i den 15 år gamle prestedatteren Margrete Wingaard Middelthon (1804-1870) fra Sande i Sunnfjord. Der var hennes far kapellan, men fikk sokneprestembetet i Skånevik 1808.[81] Og det var nok i Skånevik at Peder var høsten og vinteren 1819. For allerede 26. januar 1820 ble de to smidd i hymens lenker – på hennes 16 årsdag. Paret ble boende i Bergen der Peder gjorde karriere som politifullmektig og seinere rådmann. I 1828 solgte Nicolai Lambrechts *Embetsmannshuset* – til sokneprest Middelthon, som tydeligvis kjøpte det til sin datter og svigersønn. For i 1834 ble huset overdratt til Peder Christensen, som satt med det til sin død i 1840. Da ble det solgt til major Andreas Hesselberg, gift med Bergitine Margrethe, datter av ingen ringere enn Wollert Konow! (Bergen panteregister, DA)

I DØDEN ER ALLE LIK(E)

Vi skal avslutte denne beretningen litt tankefullt. For om noen måtte kjempe for tilværelsen på strilelandet, mens andre vasset i luksus inne i Bergen, hendte det at den samme skjebnen rammet dem. Slik var det da koleraen kom til Bergen og Vestlandet i 1848/49.

7. januar 1849 døde Bothilde Olsdatter på Våge ved Nordre Brattholm av sykdommen, 53 år gammel. Hun var andre kona til vår kjenning fra 1814, Anders Andersen Våge, som døde av samme sykdom bare fire dager etter, 68 år gammel.[82]

25. januar 1849 døde Henrike Krohn, født Gran, av kolera i sitt hjem på Nordnes, 50 år gammel. Noen uker seinere, 12. februar 1849, døde hennes mann, Wollert Krohn, på «Logen koleralasarett», vel 58 år gammel. I *Bergens Stiftstidende* kunne folk 14. februar 1849 lese:

"En mann som en gang har sett lykkelige dager, men senere hen i en lang rekke av år har vært på Mentalsykehuset, ble der angrepet av koleraen og bragt på lasarettet, hvor han kort etter døde. ... I blant dem som lever i bedre kår, er hittil kun få blitt revet bort av epidemien, såsom «Fru K.» ...».[83]

Kilder og forkortelser

Arkiver:

Kommisjonssaken finnes i følgende protokoller og arkiver:

På Riksarkivet, Oslo (RA):

Stiftamtmandskabet: Til det Kongelige Danske Cancellie. Fra Stiftamtmandskabet. Kommisjon 1814-1823 vedrørende opptøyer i Bergen.

Eske 1-4, hyllenr. 3A 28232 – komplett avskrift av hele saken fram til avlevering til Høyesterett, formelt paginert fra 1-2709, men i Eske 4 (Bok 4) er det i tillegg flere hundre sider interne ekstrakter til kommisærenes bruk, pluss noen eksterne dommer til slutt.

Eske 1-3: Avskrift av protokoll 20 og

17 (som ligger på SAB) pluss innskrevne sitater av aktor og forsvarers påstand og replikk, en stor del av de dokumenter som ble framlagt under saken og den korrespondanse som ble ført etter at saken var tatt opp til doms samt hele kommisjonsdommen. (Foreløpig er Eske (Bok) 2 og 3 skannet av RA og lagt ut på DA.)

Bok 4: Resten av løse dokumenter som ble framlagt under saken, blant annet utskrift av lokale forhør vedheftet noen av stemplingssedlene og et eksemplar av den satte takst. (Skannet av SAB)

På Statsarkivet i Bergen (SAB):

Byfogd og byskriver i Bergen:

Protokoll 20 og 17 er fortløpende avhørsprotokoller fra kommisjonen fram til saken ble «tatt opp til doms». Disse, sammen med **protokoll 19**, som alle er skannet av SAB, har vært mine hovedkilder til denne utgaven av «Bergensposten» og min forståelse av saken.

Protokoll 18 er utskrift av dommen med mange etterfølgende påtegninger.

Protokollene 16 og 19 er to utskrifter av dommen med ingen eller få etterfølgende påtegninger.

«Protokoll 21» er egentlig en mappe med løse dokumenter, blant annet stiftsfullmektig Jens Schydtz sin avskrift av hovedinnholdet i Høyesteretts dom samt benådningsbrevet.

I arkivet etter ***Stiftamtmannen i Bergen*** finnes stiftets korrespondanse med øvrigheten i Christiania, bl.a. høyesteretts aktor, advokat Thesen, sine gjentatte henstillinger om å få inndrevet sitt salær – et salær som neppe ble betalt av strilene.

I arkivene etter ***sorenskriverne*** finnes **tingbøker og annet** fra fogderiene Bergen stift.

Bergen bytingsprotokoll 17

Bergen byarkiv (BB):

Bergen Magistrat:

Breve 1814 *(5215-5360 og 5361-6100)*, hvor det finnes inngående korrespondanse fra Stiftet samt annen inngående og utgående korrespondanse om saken, blant annet kravene fra by- og landalmuen, og uttalelsene fra byen «borgere». (Magistrat, BB)

Bøker og andre trykte kilder:

Bendixen, B.E. og P.R. Sollied: *Optegnelser og dokumenter ang. opløpet i Bergen 25./26. Juli 1814*, Bergens historiske forening Skrifter nr. 20, Bergen, 1914. (B&S)

Davidsen, Bjørn: *Da koleraen herjet i Norge*, Arendal, 2001.

De bergenske Adressecontoirs-Efterretninger, nr. 31 og 32, 1814. (Digital nettutgave, NB)

Ertresvåg, Egil: *Bergen bys historie, bind III*, Universitetsforlaget, Bergen, 1982. (BBh III)

Hartvedt, Gunnar Hagen: *Bergen by-*

leksikon, Kunnskapsforlaget, Oslo, 1994, samt seinere utgaver, også på internett ved BB.

Heiberg, G.F.: *Slekten Heiberg*, Amble, 1941.

Horneman, Emma Elizabeth: *«Det tumultuariske Optrin» Bergen 1814 – et norsk matopptrinn sett i lys av ulike opprørsteorier*. Hovedoppgave ved Universitetet i Bergen, august 1995.

Lampe, Johan Fredrik: *Bergens stifts biskoper og præster efter reformationen*, Kristiania, 1895.

Larsen, Jacob T.: *Fana bygdebok, 4. gards- og ættesoge*, Bergen, 1984.

Lauvskar, Nils: *Samnanger – soga um bygdi, gardane og ætterne*, Bergen, 1930.

Keilhau, Wilhelm: *Den norske pengehistorie*, Aschehoug, Oslo, 1952. (Digital nettutgave, NB)

Kiil, Alf: *Da bøndene seilte*, Messel forlag, Oslo, 1993.

Knudtzon, Nic. : *Daniel Thraps erindringer om Handelsmænd i Bergen på 1800-tallet*, Novus Forlag, Oslo, 2013.

Konow Personalhistorie, utarbeidet av G.W. Bruenech, Oslo, 1937.

Sande, Jakob: *Dikt i samling*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1965.

Skurtveit, Halvor mfl.: *Fjell bygdebok*, bind III (2006) og bind IV (2008).

Wessel, Johan Herman: *Digte*, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1942.

Wiesner, A.M.: *Dødsfald i Bergen 1765-1850*, Bergen, 1925.

Kilder på internett:

Gamle Digitalarkivet (**en av mine hovedkilder**): Kirkebøker, folketellinger m.m.m.

Digitalarkivet: 1838-matrikkelen, skannede panteregistre og **Høyesteretts voteringsprotokoll** (HRVOTP)

Digitalpensjonatet (DP/DA):

Davidsen, Bjørn: *Da kolerasjuke og -døde på Vestlandet 1848/49.*

Ulvund, Frode: *Kart over Bergen ca. 1900*.

pluss alt annet som har vært tilgjengelig for en journalist, skriftlig som muntlig

Hjertelig takk til alle som har bidratt med stort eller smått i denne saken. **Alt har vært viktig!**

Sluttnoter

1 Avhør av Joas og Jens Geitanger i kommisjonssaken mot losene som gikk om bord på «HMS Tartar» 16. mai 1808 (SAB).
2 I dette uttrykket ligger også andre fiskeprodukter som rogn og tran.
3 Første stevnen var om våren, sistestevnen om høsten.
4 Et oppgjør over siste handel som viste hvor mye han hadde mottatt og levert, hva dette var verd økonomisk – og hva kontraboken viste i pluss eller minus.
5 Kiil, s. 202.
6 Kiil, s. 207 ff.

7 Kiil,: s. 177 og Bergen bytingsprotokoll 17, fol. 215b ff (SAB).
8 «Forordning om Forandring i Pengevæsenet» av 5.1. 1813.
9 Keilhau, s. 52.
10 Som «sikker Grundvold» for de nye Riksbankdalersedler ble alle eiendommer i riket pålagt en panteheftelse. Men denne bestemmelsen ble neppe tillagt særlig betydning, jf. Keilhau, s. 51.
11 Pengemynter med en viss metallverdi, f.eks. sølv, vil alltid ha en fast verdi i forhold til metallverdien. Papirpenger, derimot, er og blir papir, dersom det ikke ligger en troverdig sikkerhet bak i form av en innløsningsgaranti. Wilhelm Keilhau formulerte det slik i *Den norske pengehistorie*, s. 47:
«Knappheten på penge i den metallistiske tid var ennå friskt i minne da pengesedlene i det 18. århundre gjorde sitt første seierstog i pengehusholdet. Ikke noe under at de ble misbrukt, for mens en metallistisk inflasjon iallfall har en viss grense i det forhåndenværende metallforråd, er der ikke noen grense for hvor langt en pengeseddelinflasjon kan drives. En papirpengeinflasjon vil derfor hurtigere enn en metallistisk inflasjon nødvendiggjøre en pengemessig sanering. Det var en slik sanering Regjeringen i Kjøbenhavn gjennomførte ved forordningen av 5. januar 1813.»
12 Nicolai Rygg regnet om riksdalerens verdi til norske kroner etter 1870-årenes pengesystem på grunnlag av et innlegg i Bergens Adressecontoirs Efterretninger nr. 12 1813 og fant gjennomsnittlig verdi i: 1807: kr. 2,76, 1808: kr. 2,55, 1809: kr. 1,81, 1810: 0,92, 1811: 0,52, 4. kv. 1812: 0,27, 1. kv. 1813: 0,23. I Danmark ble den i begynnelsen av 1813 beregnet så lavt som kr. 0,06. Kilde: Keilhau, s. 43.
13 Bl.a. et girosystem uten penger, men med sølv som sikkerhet. Følgelig var det unntatt alle andre svingninger enn endringer i sølvverdien.
14 B&S, s. 31.

15 Slike tumulter var det den gangen i flere byer: Christiania, Arendal, Kristiansand, Molde, Kristiansund og Trondheim.

16 Kiil og BBh III.

17 B&S, s. 31 ff.

18 Men i 1814 sa den unge kjøpmann ingen ting om slikt, jf. Kommisjonsavhørene.

19 Inntektslikningen i forbindelse med utlikning av Bankskatten, de neste på listen: Jacob Blaauw & Co = 80.000, Nicolay Nicolaysen = 70.000, W. Krohn & Co = 60.000, Krohns gesell 50, Krohns husholderske 25 Rbd. Kilde: BBh III, s, 147 og BB.

20 Teigen er første bruket i Kvam og ligger på vestsiden av Teigabergtunnelen. Den gangen var denne plassen en del av Baronigodset til Rosendal.

21 Åsenbygda like øst for Samlen var på denne tiden en enklave som hørte til Øystese sokn på nordsiden av fjorden i nåværende Kvam prestegjeld. I dag hører bygda til Ullensvang kommune.

22 Død før avhør i 1819.

23 Død før avhør i 1819.

24 Bok 4 No 5 pag 2426 og 2442 og No 6 pag. 2452.

25 Bok 4 No 5, pag. 2428.

26 Bok 4 No 5, pag. 2428.

27 Bok 4 No 4, pag. 2422.

28 Lauvskard s. 57-58.

29 Avhør i Tingbok NHL 1814-15.

30 Nakke hadde tidligere vært lensmann i Evanger.

31 Avhør i Tingbok NHL 1814-15.

32 Kommisjonsavhør av nr. 458, Prot. 20, pag. 561.

33 Horneman s. 24-25.

34 Horneman s. 24-25.

35 Avhør av Halvor Halvorsen Ytre Hamre. Prot. 20, pag. 154.

36 Magistraten, BB

37 Magistraten, BB.

38 Magistraten, BB.

39 Han var jo medlem av den private embetsmannsklubben «Quodlibet».

40 Omtrent der bygget til Gulating lagmannsrett ligger i dag.

41 Prot. 20, pag. 88 ff + forhør i Sunnhordland 19.1. 1815.

42 Konstituert stiftamtmann Jørgen Lottrup Schydtz

43 Her er det også noe som skurrer i kildene. En av de sju bøndene, Ole Thommasen Reistad, fortalte i avhør (Prot. 20, pag. 88) at brevet var skrevet i Bergen av en for ham ukjent person som enten var underoffiser eller politikonstabel og som bodde ved Korskirken. Vedkommende ville ifølge Ole T.R. ikke datere dette som skrevet i Bergen, men daterte det i stedet Reigstad i Samnanger nevnte dato. Om dette var en blank løgn fra Ole T. Reistads side for å dekke over den virkelige forfatter – eller om Bøgh hadde en finger med i spillet denne morgenen, vet vi ikke. Uansett ble Reistads vitneprov ikke gitt akt på verken av aktor eller kommisjonærene, og finnes bare gjengitt i nevnte rettsreferat.

44 «Fr. Hvorved al utilladelig Forsamling og Sammenkaldelse af Almuen i Norge på det alvorligste forbydes ... alt under Straf paa Livet eller med Fæstnings-Arbeide i Jern efter Sagens Beskaffenhed.»

45 Ole T. Reistad dro til sin søster og svoger på Møhlenpris, de andre til kjøpmenn de hadde forbindelse med, «i påvente av øvrighetens avgjørelser».

46 Han er mest kjent for, sammen med Klagenberg jr., å ha rullet opp Gjest Bårdson sin bande i Bergen på 1820-tallet – og til slutt fått fanget «fjerten» for godt.

47 Avhør av AAV, Prot. 20, pag. 135.

48 Jakob Sande: *Lyder frå Lammetu*.

49 Ifølge dom mot R.O. Gogseide, Prot. 19, oppslag 026.

50 Prot. 20, pag. 8 og 53.

51 Wollert Konow fikk skjøte på Nedre Nattland 1.12. 1810. Han gjenreiste hovedhuset etter en brann i 1826. Arvingene hans solgte gården sommeren 1841. Kilde: Prot.nr. II A.b. 46. Midthordland sorenskriveri, Birkeland tinglag, SAB.

52 Prot. 20, pag. 37.

53 Det sies at en skal ha vært i matrosdrakt.

54 Avhør av 145 Mons Pedersen Gimmeland, prot. 20, pag. 145.

55 To fra Strusshamn sokn, en fra Samnanger og en ubestemmelig, trolig Knut Nilsen Nautnes fra Øygarden.

56 Müller, prot. 20, pag. 119.

57 Prot. 20, pag. 119.

58 Prot. 20, pag. 119.

59 Du kan lese om Hans Krohns overdådige

begravelse i BBh III, s. 9.

60 Da «slaget» sto, hadde løytnant Bielke og mannskapene hans bare hatt noen uker på seg til å øve. Men de hadde brukt dem flittig ved daglige roøvelser, kanondrill og vellykket prøveskyting med kanonene på flere av fartøyene. Kilde: Kommandørkaptein Bjørn Terjesen og SAB.

61 «Nu først Brittens Torden rakte / Vore Fjeld – den ej os vakte / Vaagne vore Helte slod, / Stred, til Britten os forlod. / Brødre! I har viist med Hæder, / Hvad vi ventede af Eder.» (Fra Lyder Sagens minnedikt.)

62 Som gift flyttet han til Tverrgaten og døde der i 1823, 41 år gammel.

63 Da de tre neste dag dukket opp hos Blaauw for å kjøpe kornet, ville han ikke ha pengene på grunn av det løftet som han selv mente å ha gitt.

64 Kommisjonssaksdokumentene og Festningsprotokollene, SAB.

65 Friele bodde på hjørnet av «gamle» Veiten, i det huset som «BT» seinere holdt til i fram til Bergensbrannen i 1916, rode 12-46 – Engen 12, jf. ft 1815 og ft 1875, DA.

66 Schønbergs forklaring, gjengitt i dommen mot 326 Paul Paulsen Follese.

67 Rottingen ble forresten fremlagt for kommisjonen.

68 «Til J. R. Bull.

Engang en ret forvoven Jyde / Med Hagel paa en Thrønder vilde skyde, / Men fik hans Pande ei i sønder, / Nei, der skal Kugle til en Thrønder!» (Johan Herman Wessel, Digte, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1942)

69 Forbildet for buekorpsene i Bergen.

70 Nic. Knudtzon: *Daniel Thraps erindringer om Handelsmænd i Bergen på 1800-tallet*, s. 52.

71 B&S, s. 33.

72 B&S, s. 32-33 – hvor Dahl jr. gir generalen betegnelsen «Nathue» for det svaret.

73 Dom mot 185 Gogseide, prot. 19, oppslag 30.

74 Konsul August Konow, konsul Wollert Krohn, kjøpmann Nicolay Nicolaysen, kjøpmann og kaptein Menz Paasche, kjøpmann og kaptein Bøiche Johan Rullfs og kjøpmann Dankert Dankertsen sn.

75 B&S s. 21.

76 Embetsmannshuset i den seinere Kong Oscars gt. 48, nå på Gamle Bergen.

77 Denne tjener må være Nicolai Lambrechts, som blant annet hadde ansvaret for Stiftets økonomi. Han både eide, bodde og hadde sitt kontor i Embetsmannshuset 1809-1828.

78 Ft 1815, DA.

79 Sønn til den konstituerte stiftamtmann Jørgen Lottrup Schydtz.

80 Kilde: Konow Personalhistorie, utarbeidet av G. W. Bruenech, Oslo, 1937.

81 Lampe, s 180.

82 Koleradøde på Vestlandet, DP/DA og Fjell bygdebok, Bind IV.

83 Davidsen, Bjørn: *Da koleraen herjet i Norge*, Arendal, 2001.

Slik så Johan F. L. Dreier for seg politimester Johan Henrik Staman Friele (1765-1823) til hest for Bergens ridende Borgergarde. (Stiftamtmannen i Bergen journalnummer 1130/1819.)

Postadresse:
Statsarkivet i Bergen
Årstadveien 22
5009 Bergen
Tlf: 55965800

epost: statsarkivet.bergen@arkivverket.no
digitalarkivet@arkivverket.no
Internett:
http://www.arkivverket.no/bergen/om.html
http://www.digitalarkivet.no/

De siste utgavene i denne serien:

3/2005

1/2006

2/2006

3/2006

1/2007

2/2007

3/2007

1/2008

2/2008

3/2008

1/2009

2/2009

3/2009

1/2010

2/2010

3/2010

1/2011

2/2011

3/2011

4/2011

1/2012

2/2012

3/2012

1/2013

2/2013

3/2013

1/2014

2/2014

Lese Bergensposten på farten?: